

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Lengyel Réka

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Gömöri György, Jankovics József,
K. Lengyel Zsolt, Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Mikó Zsuzsanna, Monok
István, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A szerkesztőség címe:

1118 Budapest, Ménesi út 11-13.
E-mail: lereka@freemail.hu

A kötetet kiadja a Balassi Intézet, a Magyar Országos Levéltár,
a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár

HU ISSN 0865 0632

Kiadta a Magyar Országos Levéltár
Felelős kiadó: Mikó Zsuzsanna
Borítóterv: Csizmadia Kata

Julius Gabelhofer esztétikai előadásai a pesti egyetemen (1791)

I.

Julius Johannes Gabelhofer 1753-ban született az ausztriai Freystadtban, Bécsben végezte tanulmányait, 1768-ban a piarista rendbe lépett, 1774-től szülővárosában tanított grammatikát, retorikát és poétikát. 1786-ban II. József kinevezte a pesti papnevelő-intézet teológiatanárának. 1788-tól ugyanezt a posztot a pesti egyetemen látta el. 1790-ben II. Lipótnak köszönhetően az egyetemi könyvtár igazgatója lett – Tóth András szerint mindkét kinevezését annak köszönhette, hogy a bécsi titkosrendőrségnek a szabadkőműves mozgalomba beszervezett tagja volt.¹ Igazgatói működése nem nevezhető sikeresnek: „tökéletes pénzügyi fiaskót és szétzüllött irattárat” hagyott maga után, ingóságainak elárverezésével is csak a hiány felét tudták törleszteni.² Ugyanebben az időszakban könyvvizsgálóként is dolgozott: a *Trenck Frigyes históriájának* hamis strasbourgi impresszumáról ő állapította meg a betűkészlet alapján, hogy valójában Pest-Budán nyomtatták.³ 1794-ben hunyt el.⁴

Gabelhofer irodalomtörténeti jelentőségét növeli az a tény, hogy miután Werthes Frigyes Ágost 1791 áprilisában befejezte az esztétika tanítását a pesti egyetemen, és amíg a helyére kiírt pályázat le nem zajlott, Gabelhofer oktatta az esztétikát.⁵ Az esztétika magyarországi története iránt érdeklődők számára értékesek azok az iratok, amelyek a Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának F 21 számú jelzete alatt, Julius Gabelhofer hagyatékában találhatók, és amelyek nagy valószínűséggel Gabelhofer saját kezű jegyzeteit tartalmazzák. Gabelhofer ugyanis tagja volt az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat bírálóbizottságának, valószínűleg az írásbeli forduló kérdései is tőle származnak. Saját egyetemi jegyzetei talán segítenek választ adni a kérdésre, hogy milyen elvárásai lehettek Gabelhofernak az esztétikai tanszék leendő vezetőjével szemben. Különösen azért érdekes ez a kérdés, mivel Szauder idézett cikkében régi(bb) és új(abb) esztétikai nézetek összecsapásaként írta le az 1791-es pályázatot, s ebben Gabelhofer esztétikai elképzeléseivel és jezsuitaellenességével is a „haladóbb” irányhoz tartozott volna. Remélhetőleg az itt közölt írás árnyaltabbá teszi a 18. század végi magyarországi esztétikai-irodalomelméleti gondolkodásról kialakult képet, hiszen az eddig ismert két jelentős szerző (Szerdahely György Alajos és Schedius Lajos) mellett bemutat egy harmadik gondolkodót is.

1 TÓTH, 1963, 191.

2 TÓTH, 1963, 192.

3 V. ECSEDY, 1998, 62.

4 Az életrajz adatai: SZINNYEI, 1981.

5 A pályázatról és körülményeiről l. SZAUDER, 1971.

II.

A Gabelhofer-hagyatékot tartalmazó dobozban több, különböző jellegű kézirat található. Az anyag legnagyobb részét Gabelhofer nagyrészt saját kezű *Institutiones Aestheticae* című terjedelmes egyetemi előadásjegyzete teszi ki. Ezen kívül találunk még különböző latin auktorokat magyarázó jegyzeteket: a bölcsészkar filozófiai kurzusának elsőéves hallgatói Horatius-levelek magyarázatát, a másodévesek pedig Vergilius *Georgicá*jának és az *Aeneis* II. énekének értelmezését hallgatták 1791-ben Gabelhofertől (*Expositio Aesthetica*). Emellett fennmaradt egy, az antik irodalmi szövegek értelmezésének módszertanával foglalkozó rövid írás *De auctorum classicorum interpretatione* címmel, valamint az 1791-es pályázattal kapcsolatos iratok: Tóth Farkas és Szentjóni Szabó László írásbeli vizsgájára tett kritikai megjegyzések. Ezekon kívül Gabelhofer személyes és hivatali iratainak egy része is megtalálható a dobozban: okiratok, bizonyítványok, német nyelvű levelek és versek.

Az *Institutiones Aestheticae* 117 oldalas kézirat, amelynek az 1–14. és a 111–117. oldalak közti része kisebb, kb. A5-ös méretű ívekre, a többi része pedig nagyobb, kb. A4-es méretű ívekre íródott. Egyértelműen felismerhető, hogy a kézirat két különböző kéz írása: az 1–95. oldal kézírása megegyezik a dobozban található többi egyetemi tananyag kézírásával. Ebben a részben sok a javítás, áthúzás; valamint többször előfordul, hogy az írás nem tölti ki a rendelkezésre álló íveket, hanem új íven folytatódik; gyakran előfordul, hogy egy-egy téma félbe van hagyva, mintha az író később akart volna visszatérni a befejezésére. A kézirat ezen jellemzői arra engednek következtetni, hogy ezek Gabelhofer saját kezű feljegyzései: a javítások, áthúzások és betoldások ugyanis annak a jelei, hogy a szöveg lejegyzés közben még alakult az író fejében, tehát az író egyben a szöveg fogalmazója is. Ugyanis nemcsak egyszerű szótévesztéseket húzott át az író, hanem írás közben változtatott a szavak esetén, a mondatok szerkezetén, előfordult, hogy egész mondatot kihúzott, és másként fogalmazta meg. Ezzel szemben a 96–117. oldalakon viszonylag kevés a javítás, áthúzás, egyenletesen folyik a szöveg, nem maradnak üresen lapok, viszont ennek a résznek az írásképe és az ortográfiája is teljesen eltér az első részétől. A második kéz által írt részben gyakoriak az olyan szóalakok, amelyekben a standard dupla mássalhangzó helyett csak egy mássalhangzó áll. Ebből arra lehet következtetni, hogy a második kéz valahonnan másolta a szöveget, esetleg Gabelhofer (egy vázlat alapján?) diktálta neki.

Az OSZK Kézirattárában Quart. Lat. 2399/VII. jelzet alatt megtalálható egy bizonyos Adalbertus Gerzon nevű harmadéves hallgató által készített jegyzet Werthes és Gabelhofer esztétika-előadásaihoz. Ezeket az Egyetemi Könyvtárban található kézirat megfelelő részével összevetve két figyelemre méltó különbség figyelhető meg. Egyrészt a Gerzon jegyzeteiben található Gabelhofer-tananyag szó szerint megegyezik az Egyetemi Könyvtárban található kézirattal: valószínűleg ezek a jegyzetek is körözhettek a diákok kezén, akik másolatokat készítettek róluk a maguk számára. Másrészt viszont Gerzon jegyzetei nem egyeznek meg teljes mértékben az egyetemi könyvtári anyaggal: hiányoznak belőle a *Notiones generales*, az esztétika tudományának

általános megjegyzései, amelyek az egyetemi könyvtári kézirat elején találhatók (az 1–14. oldalon). Gerzon jegyzetei ugyanis Werthes előadásaival kezdődnek, és a 31. oldaltól kezdve következik Gabelhofer tananyaga, ez utóbbi viszont rögtön *in medias res* a retorika egyik problémájával (a melléknevek helyes és helytelen használatával) indul. Mivel Gabelhofernak év közben kellett átvennie a stafétabotot Werthestől, ezért elképzelhető, hogy ott folytatta, ahol elődje abbahagyta, ezért nem került sor az esztétika általános kérdéseinek tárgyalására. Az is figyelemre méltó, hogy Gabelhofer általános fejtegetései nincsenek befejezve, szinte félbemaradnak. Valószínűleg Gabelhofert váratlanul érte, hogy tanítania kell az esztétikai tanszéken, ennek a nyomai láthatóak a kéziratban: a gyakori javítások, egyes fejezetek befejezetlensége. A letisztított jegyzetnek pedig egy lemásolt változata található Gerzon füzetében.

Jelen szövegközlés az Egyetemi Könyvtárban található kéziratot követi. A szerzői javításokat, áthúzásokat jegyzetben közlöm, a könnyebb olvashatóság kedvéért a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam, és a nem standard latin helyesírású szavakat a szokásosra változtattam. < > közé tettem azokat a szavakat, amelyek benne maradtak ugyan az eredeti kéziratban, viszont hibásak, [] közé pedig saját javításaimat, betoldásaimat, illetve az eredeti kézirat oldalszámait.

III.

A kéziratot törekszem Szerdahely György Alajos és Schedius Lajos János – akik Gabelhofer előtt, illetve után működtek az esztétikai tanszéken – esztétikai írásaival mint a kézirat kontextusával összehasonlítani. Ennek a bevezetőnek azonban nem lehet tárgya Szerdahely vagy Schedius műveinek alapos és részletes elemzése, ezért csak vázaltszerűen utalok rájuk.

A kézirat hosszúsága miatt csak egy részét, a bevezető szakaszt (*Notiones generales*, 1–14. oldal) és a költészetről szóló részt közlöm (*Pars altera de poesi*, 72–117. oldal). Maga az *Institutiones Aestheticae* a következőképpen épül fel: az általános fejtegetések után következik egy-egy fejezet a levélírásról (*De stylo epistulari*), a dialógusokról (*De dialogis*), általában véve a stílusról (*Generalia quaedam de stylo praecepta*), a tanító (tudományos) stílusról (*De stylo didascalico seu dogmatico*), a történetírásról (*De stylo et opere historico*) és a szónoki beszédről (*De oratione*), végül pedig a költészetről (*Pars altera de poesi*). Már ebből a tartalomjegyzékből is látszik, hogy Gabelhofer kizárólag az irodalomesztétikával foglalkozott részletesebben előadásain (ellentétben Szerdahellyel és Schediusszal), azt viszont az iskolás klasszicizmusra jellemző felosztásnál (poétika, retorika) bővebben értelmezte, hiszen a szónoklattán és a költészet mellett helyet kapott rendszerében más műfaj is. A tananyag felépítése a legegyszerűbbtől a legbonyolultabbig (legmagasabb rendűig) halad: a levéltől a költészetig – ebből az is következik, hogy a műfajok rendszerében magasabbra értékelte a költészetet a retorikánál. A költészet tárgyalásában is ezt a rendet követi: a költészetre vonatkozó általános megfigyelések után az állatmese, a pásztori költészet, az epigramma, a lírai költészet, az epikus költészet következik, a hierarchia csúcsán pedig a dráma áll.

Szerdahely kiterjedt munkássága⁶ ezzel szemben nem vagy alig foglalkozik az ékesszólással, az *Aesthetica...*-ban főleg a jóízlés kérdéseit, egy másik, *Ars poetica generalis* c. művében a költészet általános kérdéseit tárgyalja (a két mű bizonyos gondolatai összehasonlíthatók Gabelhofer elképzeléseivel), illetve a „narratív” és drámai költészetet dolgozta ki részletesen. Szerdahely két utóbbi művének felépítését összehasonlítva Gabelhofer jegyzetének felépítésével a következő különbségek láthatóak.

Első látásra szembeütünk, hogy Gabelhofer más műnemeket használ: míg Szerdahely három különböző kötetben tervezte kiadni a három különböző műnem tárgyalását (*Poesis Dramatica, Narrativa, Lyrica* – az utolsóira nem került sor), addig Gabelhofer jegyzetében 5 „műnem” különül el: a fenti hármon kívül külön csoportot alkot a *graphica seu fabulosa* (leíró – ide tartozik az állatmese, az epigramma és a pásztori költészet), valamint a tanköltészet (*didascalica*). Abban is eltérnek egymástól, hogy bizonyos műfajokat különböző mértékben tárgyalnak: Gabelhofer például egyáltalán nem foglalkozik a „poesis Romanensis”-szel (a regény és elődei, prózában írt elbeszélő művek), amely Szerdahely *Poesis narratívájában* egy egész könyvet (II. könyv) tesz ki. Viszont Gabelhofer sokkal részletesebben mutatja be az állatmesét és a pásztoroköltészetet, mint Szerdahely (akinél ezt a két témát az I. és a IV. könyvben találjuk meg). Ennek talán az lehet az oka, hogy mind a két műfaj elég népszerű volt a 17–18. században is. Az elégiának viszont – amely a barokk kori poétikák kitüntetett műfaja volt, és amelyet inkább az elbeszélő műfajhoz soroltak, és nem a líraihoz – mindketten nagyon kevés teret biztosítanak: Gabelhofer a lírai költészetben belül említi, Szerdahely pedig nem is beszél róla, hiszen valószínűleg ő is a *Poesis Lyrica*-ban tárgyalta volna.

Schedius Lajosnak is fennmaradt egy egyetemi jegyzete az 1800 körüli időből.⁷ Mivel ez tíz évvel később keletkezett, mint a Gabelhoferé, így kiválóan alkalmas az azzal való összevetésre. Kérdéses azonban, hogy Schedius mennyire a saját nézeteit fejt ki ebben a jegyzetben, ugyanis az egyetemi oktatásban sokáig megmaradt a Szerdahely által meghatározott tananyag hangsúlya.⁸ Elődeitől eltérően Schedius nemcsak irodalomesztétikát tárgyal ebben a jegyzetben, hanem más művészeteket is: a zenét, a táncot, a szobrászatot, festészetet, a kertművészetet és az építészetet.⁹ Viszonylag kis részt szentel a költészetnek, de Gabelhoferhez hasonlóan jelentős fejezetet az ékesszólásnak.

Az esztétikáról szóló általános megjegyzésekben és később az irodalmi műfajok tárgyalásánál Gabelhofer abból indul ki, hogy az esztétika azt vizsgálja, a művészetek hogyan tesznek egy bizonyos tárgyat minél érzékeltetőbbé (*sensibile*), hogy

6 SZERDAHELY, 1778, 1783, 1784a, 1784b.

7 SCHEDIUS, 2005, 33–244.

8 MARGÓCSY, 1989, 5, ahol Margócsy azt mondja, hogy Schedius vizsgatételeinek nagy része megegyezett Szerdahelyével. Újabb azonban Debreczeni Attila arra hívta fel a figyelmet, hogy Schedius említett jegyzetében „finoman átértelmezi” Szerdahely esztétikai elképzeléseinek egy részét. (DEBRECZENI, 2009, 3.)

9 Ez a lista megtalálható a korban létező szinte minden esztétikai összefoglalásban. (Vö. DEBRECZENI, 2009, 3.)

ezáltal minél kellemesebb érzéseket (*sensationes*) keltsenek a befogadó lelkében: tehát egész felfogásának alapját a baumgarteni érzékelés-középpontúság jellemzi. Ezzel szemben Szerdahely a jóízlés (*bonus gustus*) gondolatára építi fel esztétikaelméletét, és elsősorban a jó és rossz műtárgyak közti választás kritikai érzékét tartja kifejlesztendőnek. Erre a különbségre Schedius kapcsán már Debreczeni Attila felhívta a figyelmet:¹⁰ ebből a szempontból Gabelhofer megfogalmazása Schedius *Aesthética*ájához áll közelebb. Gabelhofer elképzelése szerint ugyanis az érzékelés (*sensatio*) egyrészt jelenti a külső érzékek működését, másrészt azonban az elmének azt a működését, hogy a számára megjelenített dolog képéből származó tetszést vagy elfordulást érez. Ez pedig a képzelőerő segítségével jön létre (*Notiones generales*, 1–3).¹¹

A művészeteket ez alapján két részre osztja aszerint, hogy – tárgyát a képzelőerő elé állítva – a külső érzékelésen (festészet) vagy a belsőn (költészet) keresztül indítja meg a lelket: az előbbieket képző- (*figentes*), az utóbbiakat pedig tanító/beszélő (*docentes/loquentes*) művészeteknek nevezi.¹² Schedius azonban nem tesz ilyen alapon különbséget a művészetek között, szerinte a szónoklattan és a költészet „hasonló, analóg a többi művészet gyakorlatával”.¹³

Mindhárom szerző kiemelt figyelmet fordít a művészeteknek a társadalomban elfoglalt helyére – ez a téma két szempontból kerül elő: egyrészt a művészetek eredetéről, másrészt a hasznosságukról szóló fejtegetésekben. Szerdahely gondolatmenetében az Isten által tökéletesnek, ám az ember számára barátságatlannak teremtett természetben az embernek előbb a mesterségeket kellett feltalálnia, hogy életben maradjon, majd saját (ártatlan) gyönyörködtetésére feltalálta a művészeteket.¹⁴ A művészeteknek azonban nem ez a legfőbb célja, hanem az ember erkölcsének fejlesztése azáltal, hogy megmutatja a szép és a rút közti különbséget, és az előbbi felé irányítja, az utóbbitól pedig elfordítja a lelket (*delectando docere*).¹⁵ A költészet esetében például a társadalmi hasznosság három válfaját különíti el, amelyek az emberiség történetében időben követték egymást: 1. isten(ek), személyek, tettek dicsőítése; 2. bármiféle tudás átadása (tanköltemények); 3. erkölcsök formálása.¹⁶ Szerdahely tehát az iskolás klasszicizmus *dulce et utile*-elvét összekapcsolni látszik az ízlésnek a 18. században egyre fontosabbá váló társadalmi szerepével.¹⁷

Gabelhofer is hasonló gondolatokat fogalmaz meg, csupán hangsúlybeli eltéréssel: sokkal inkább a művészetek feltételezett hatásmechanizmusából (az érzékelésből) származtatja annak társadalmi hasznát. Szerinte a társadalomnak sok haszna származhat a művészetekből. Először is az ember annyira vágyini fog a szépre és a

10 DEBRECZENI, 2009, 5.

11 Vö. SCHEDIUS, 2009, 90., 123.

12 Vö. DEBRECZENI, 2009, 3: szép Tudományok, szép Mesterségek.

13 SCHEDIUS, 2009, 34.

14 SZERDAHELY, 1778, 60–64. Vö. GABELHOFER: Caput II. *De artibus generatim*, 2.

15 SZERDAHELY, 1778, 67–68.

16 SZERDAHELY, 1783, 20–21.

17 Végkövetkeztetése szerint a művészetek nélkül *alig* nevezhető az ember embernek (SZERDAHELY, 1778, 433–434.).

jóra (*pulcri bonique tam avidus*), hogy a mindennapokban, saját környezetében is azt fogja keresni; aztán a szépség által felkeltett érzet fejleszti a lélek belső érzékelését; végül a jónak és az erénynek az érzékét is művelik, ezáltal a társadalmi élet is fejlődik (*Notiones generales*, 5). A költészet céljaként Gabelhofer is a jóra való serkentést, erkölcsi nevelést határozza meg, viszont ebben az esetben is a szépérv fejlesztéséből vezeti le a társadalmi hasznosságot.¹⁸

Még egy fontos különbségre kell felhívni a figyelmet a művészetek általános elméletével kapcsolatban. Szerdahely (Arisztotelész után) a művészetek principiumának a természet utánzását tartja, megjegyzi azonban, hogy a művésznek a pontos utánzás helyett újja kell teremtenie a természetet, mintegy tökéletesítve kell a befogadó elé állítania (*szept természet*), mert ez kellemesebb hatást vált ki a belőle.¹⁹ Gabelhofer ezzel szemben nem az utánzásban látja a költészet meghatározását, hanem abban, hogy az olvasó elméjében érzékelhető képeket hív elő (*oratio sensitiva perfecta*) – tehát itt is megfigyelhető Gabelhofer előadásainak az a sajátossága, hogy a művészet fő jellegét az általa reprezentált dolog érzékiségében látja.²⁰ Schedius talán még ennél is tovább megy, amikor a költészet befogadását úgy írja le, hogy az olvasó képzelőereje segítségével formákat érzékel, a költőnek pedig úgy kell ezeket a formákat megalkotnia, hogy szándékának megfelelően irányítani tudja az olvasók képzelőerejét.²¹

Ami a költészet általános elveit illeti, Szerdahely arisztotelészi alapokon elemzi a költészet formáját: megkülönbözteti a mesét és a beszédmódot, a mesén belül pedig azokat részeket különbözteti meg, amelyeket Arisztotelész a drámával kapcsolatban a *Poétikában*.²² Ezzel szemben Gabelhofer a retorikából ismert szónoki feladatok (*inventio, dispositio, exornatio, elocutio, pronuntiatio*) alapján tárgyalja a poézis jellegzetességeit. Schedius egyetemi előadásjegyzetében nem követi szorosabban sem az arisztotelészi rendszert, sem az iskolás klasszicizmusra jellemző retorikai felosztást.

Ebből a vázlatos összehasonlításból is kiderül, hogy Gabelhofer jegyzete Schediuséhoz áll közelebb, nem pedig Szerdahelyéhez: a legnagyobb különbség az kettejük között, hogy Szerdahely elsősorban a *bonus gustus*ból kiindulva tárgyalja az esztétikát, míg Gabelhofer (és Schedius) a művészetek hatásmechanizmusát (az érzékelés által a befogadóban keltett érzetek) állítja gondolatmenete középpontjába.

IV.

Gabelhofer esztétikai működésének más nyomai is vannak: az *Institutiones Aestheticae*vel egy csomagban található Vergilius *Georgicájának*, az *Aeneis* II. énekének, illetve Horatius leveleinek magyarázata (*Expositio Aesthetica*), valamint a klasszikus auktorok

18 Pars altera de poesi, *Notiones generales*, 5.

19 SZERDAHELY, 1778, 371–373.

20 „Hinc illud etiam patet, falso quidem a multis poesim ita definiri: esse nimirum *imitationem naturae*.” (*Pars altera de poesi, Notiones generales*, 3.)

21 SCHEDIUS, 2005, 90.

22 SZERDAHELY, 1783, 58–105. Balogh Piroska ezt a felosztást összefüggésbe hozza a 18. századi esztétika korabeli irányzataival, főleg Baumgarten rendszerével (BALOGH, 2009, 34).

szövegeinek magyarázatáról szóló töredékes munka – mindkét irat 1791-ből. Mivel Schediusnak 1794–1795-ből fennmaradtak hasonló céllal készült jegyzetei,²³ ezért érdemes Gabelhofer jegyzeteiről is pár szót ejteni.

A *De auctorum classicorum interpretatione* első fele nagyrészt a római irodalomtörténetet tárgyalja. Először meghatározza, hogy kiket kell klasszikusok alatt érteni (a görög és római irodalomnak a kiváló tehetségeit, akik mind műveltségükben, mind pedig ékesszólásukban, nyelvhasználatuk tisztaságában kiemelkedtek kortársaik közül, és ezért példaként szolgálnak a későbbi olvasónak-írónak), miért hívják őket így (a római adórendszerben a leggazdagabb polgárokat nevezték *classic*nak, innen terjedt át az elnevezés a legjobb írókra). Ezután a római irodalomtörténetet különböző korokra osztja fel: az adott korban alkotók kiválósága és a latin nyelv állapota szerint beszél arany-, ezüst-, bronz-, vas-, sőt cserépkorról is. Természetesen az aranykorban (a második pun háborútól Augustus uralkodásának végéig) beszéltek, írtak a legkiválóbban, Gabelhofer felsorolja az ebben a korban alkotó auktórokat.

Magát a szövegekkel való foglalkozást a következő folyamatban képzei el: először minden egyes gondolat értelmét kell a lehető legpontosabban felfogni, majd a nyelvtanilag így megértett szövegből meg kell ismernie a tanulónak a korabeli szokásokat, gondolatokat, tudományokat, végül pedig a tanulónak magának is törekednie kell arra, hogy hasonlóan elegáns szöveget írjon, akár latinul, akár saját anyanyelvén. Az, ha a tanár anyanyelvre lefordítja az adott szöveget, egyáltalán nem elég, mert így a diák nem fogja fel a szöveg belső értelmét (*sensus intimus*), és se a latin szavak jelentését nem tanulja meg, sem pedig a helyes stílust. Ebben az elképzelésben tehát a latin nyelven írt klasszikus alkotások, illetve azok nyelvi megformáltsága is közvetlen mintaként szolgál a későbbi korok anyanyelvi irodalma számára.

A szövegmagyarázattal szemben megfogalmazott igények megjelennek Gabelhofer kéziratos magyarázataiban is. Horatius leveleinek (I. könyv 6–10.) magyarázata mindig az adott (fiktív) kommunikációs helyzet tisztázásával kezdődik: a címzett (*epigraphé*) meghatározásával, Horatiushoz való viszonyának ismertetésével, a levélírás céljának rekonstrukciójával. Gabelhofer – a korban elterjedt módon – nem tördök a levelek fikciós szintjével:²⁴ mindig egy valós, megtörtént élethelyzetből vezeti le a levél keletkezésének történetét (például Maecenas meghívja magához Horatiust, aki visszautasítja ezt; Septimius ajánlólevelet kér Horatiustól Tiberiusához).

Ebből a konkrét élethelyzetből aztán az *argumentum*ban egy-egy sokkal általánosabb téma bontakozik ki: a vidéki és városi élet összehasonlítása, az igazi boldogság mibenléte, a sztoikus filozófia melankolikus embertípusának ábrázolása – itt fogal-

23 Ismerteti BALOGH, 2002.

24 Ez jellemző Gabelhofer értelmezési módszerére máshol is: a *Georgia* esetében például sora veszi a különböző földművelési, csillagászati tanácsokat. Egyrészt abból a szempontból, hogy Vergilius korában milyen szakmai elképzelések élhettek, illetve milyen régebbi földművelési tudásra utalhat a költő (itt összeveti Vergilius szövegét más, korabeli mezőgazdasági szakírók – Varro, Columella – megfontolásaival), másrészt viszont úgy kezeli a szöveget, mintha a jelen olvasó számára is hasznos földművelési tanácsokat adhatna.

mazódik meg, hogy „miről szól” a vers, a professzor általában egyetlen filozofikus témát rendel hozzá a költeményekhez. Gabelhofer igyekszik a levelek korabeli történeti-szellemi kontextusát felvázolni mind az *argumentum*ban, mind pedig a részletesebb *interpretatio*ban: sok történelmi, földrajzi, kultúrtörténeti adatot magyaráz meg (például a Via Appiát, a Földközi-tengert, a Pantheont).

Az *argumentum*ot követi a *synopsis*: ebben a vers retorikai szerkezetét tárja fel: milyen érvek következnek egymás után, amelyekkel a költő alá kívánja támasztani érvelését. Végül a részletes *interpretatio* bizonyos szavakat emel ki soronként, és azokhoz fűz tárgyi vagy stilisztikai megjegyzést. A stilisztikai megjegyzésekből nyilvánvalóvá válik, mi lehetett Gabelhofer elképzelése a költészetről: a filozofikus, erkölcsi tartalmat felékesítve kell „tálnia”. Többször kiemeli, ha egy-egy *elegans* stílusalakzatot talál, illetve többször felhívja a figyelmet a költőknek arra a gyakori eljárására, hogy azt, amit köznapian el lehetne mondani, más szavakkal, homályos mitológiai utalásokkal, történelmi példákkal mondják el, és a köznapit megfogalmazást elhagyják. Az interpretáció feladata pedig éppen ennek a költői beszédnek a felfejtése: a latin nyelvű képes, metrumokban írt beszéd lefordítása latin nyelvű, egyszerű prózára.

Forrás

Julius Gabelhofer *Institutiones Aestheticae*

NOTIONES GENERALES

1. Quae nominis etymologia?

Aestheseos nomen a Graeca voce αἰσθάνομαι (sentio), unde αἰσθησις, -εως (sensus, facultas²⁵ sentiendi) αἰσθημα (-ατος) sensio, sive sensatio, ipse nimirum sentiendi actus, et αἰσθησις, -εως sensus externus exempli gratia αἰσθησις ἀκουῆς sensus auditus, αἰσθητός, -οῦ, sub sensum cadens, sensibile.

Quid et quomodo pertractat aesthetica?

Unde illud e nominis etymologia patet, aestheticam artium pulcerrimarum theoriam ita pertractare, ut doceat, qua ratione objectum quodque ita sensibile reddendum sit, ut maxime in sensum humanum influat, et sensationes in hominis animo teneriores atque amaeniores excitet.

25 [Utána áthúzva: sens]

2. *Quid sensationis nomine intelligimus?*

Sensationum autem nomine non solum actum illum sensus externi, quo²⁶ externa quaevis sibi objecta percipuit, atque ita quidem ad mentem refert, [2] ut mens eiusdem sibi perceptionis conscia sit. Sed illam quidem sensationem hic intelligimus, qua mens agitur, dum ex objecti sibi repraesentati imagine complacentiam quandam erga rem ipsam, vel aversionem ab ipsa re sentit; atque adeo ipsius objecti pulcritudine vel deformitate movetur. Hinc sensatio sensu aesthetico significat illum animi motum, qui ex viva objecti alicuius repraesentatione per artis opus excitata in animo elicitur.

3. *Qua potissimum ratione sensatio quaevis oritur et excitatur?*

Sensationem omnem in hominis animo maxime imaginationis ope oriri experimur. Sensatio autem adjunctivae primus veluti motus est. Atque hinc quidquid appetentiae ciendae causa agendum est, illud etiam sensationis excitandae fine praestandum. Quum autem nihil appetamus, quod in sensus nostros seu externos, seu internos non incurrat; nobis quod adeo appetitu dignum adpareat; profecto sensibilis objecti cuiusdam intuitus nobis necessarius est, ut sensatio in mente oriatur. Hinc artes omnes, cum sensum hominis intimum movere debeant, in id praecipuum intendunt, ut objectum quodque vel sensibus externis subjiciant, uti: pictoria, sculptoria; vel viva quaedam repraesentatione per signa rerum, quae vocabula continent, imaginationi objiciant: uti poesis, rhetorica. [3] Proinde per repraesentationem maxime sensibilem artes tum docentes, tum fingentes gratissimam in animo nostro sensationem eliciunt.

4. *Quaenam hinc artium omnium divisio generalis?*

Quum igitur artes omnes objecti cuiusque pulcritudinem sensibilem reddere conentur, ut gratas animo sensationes excitent; patet omnino, primo objectum illud hominum mentibus veluti praesens sistendum esse. Id quod duplici ratione fit, nempe aut per vivam descriptionem verborum ope imaginationi rerum species offeruntur, aut felici quadam imitatione sensibus externis subjiciuntur. Pictura e. g. praelium aliquod oculis subjicit, quod poeta vivis verborum coloribus describens imaginationi sistit. Affectum aliquem in vultu totoque corporis habitu sculptor exprimit, cuius sensum tonorum ope musica elicit. E diversa hac in sensus agendi ratione duas pulcherrimarum artium classes praeceptores plerique statuunt; alteram fingentium sive formantium, alteram docentium seu loquentium. *Fingentes* appellant, quae objectorum similitudinem aut effigiem sensibus externis subjiciunt, uti ars pictoria, sculptoria, chalcographica. *Docentes* contra illas appellant, quae ad res animo sistendas ope sermonis atque tonorum utuntur, uti poesis, oratoria, musica.

[4]

5. *An artibus pulcherrimis civitas quaeque carere possit?*

Sunt autem, qui existiment, civitatem quamvis artibus pulcherrimis carere sine ullo publicae rei detrimento posse. Hi quidem eo potissimum argumento ducuntur, quod putent, artibus pulcherrimis emolliri animos ac effeminari; quin illud plane verentur, ne ob sensationem frequentiori motu agitatam hominum animi ad voluptates consecandas proniores reddantur. Addunt ad haec Platonis et Spartanorum exempla, quorum ille poetas e republica prorsus exisse jubet, hi vero omnem eloquentiam e patria proscrisperunt. Quod utrumque utut verum sit, nihil tamen adversi probat. Namque Platonem novimus non artis pulcherrimae causa, sed ob nimiam lascivorum carminum licentiam, cui poetae illa aetate plus justo indulgebant, eosdem e societate hominum honeste sentientium prorsus ejiciendos censuisse.²⁷ Spartanos autem patriam defendendi necessitas coegit, ut vitae duriori suos assuefacerent, maximeque caverent, ne quis alteri rei praeter agriculturam et militiam vacaret; propterea, quod tam pauci essent Graecae illius regionis incolae, ut bello ingruente [5] arma omnibus capienda essent.

Quae praecipua artium utilitas?

Caeterum, si pulcherrimarum artium naturam, finem et rationem recte indagemus, multiplicem ex illis utilitatem in civitatem redundare animadvertemus. Quod si artium istarum vim, quam in animos hominum exferunt, recte perpendamus, magnam illarum ad commune societatis hominum augendum praestantiam admirabimur. Ac *primum* quidem sensus hominis non nisi pulcris, atque ad symmetriae leges compositis rebus considerandis exercitatus pulcri bonique tam avidus redditur, ut pulcrum et bonum etiam nec ipse sentiens ubivis quaerat, ubivis consecetur, atque in rebus etiam minutissimis et quotidianis, e. g. in aedibus, in supellectili, omnibusque aliis decorem quemdam, ordinem et cultum teneat. *Deinde* sensatio illa, quae per artium pulcherrimarum opera in animis hominum minus etiam cultorum elicitur, internum animi sensum acuit, efficitque, ut ad omne pulcrum aequae ac bonum magis semper magisque inclinetur; adeoque sensus ipse intimus tenerior semper, et pulcri bonique sentiendi habilior reddatur. Quo magis autem sensus iste excolitur, eo magis rudiori sensui praevallet, eoque hoc magis homines cultius, tenerius, atque [6] honestius sentiunt. *Denique* is est etiam praeclarus artium istarum fructus, ut gentem, in cuius regione florent, non tantum celebriorem reddant, non tantum opificibus, artificibus multisque hominibus alendis materiam praebeat, sed – quod quidem ad publicam civitatis cuiusque felicitatem maxime pertinet – virtutis etiam, omnisque boni sensum acuant, socialis vitae delicias praebeat, ac saepe regendis hominum sensibus et mentibus egregiam praestant operam. Sic e. g. ope spectaculorum in theatro tum Athenis, tum Romae populus persaepe ad gravissima reipublicae negotia praeparatus est.

27 Vö. Platón: *Az állam*, X. könyv.

6. *Cur artes istae amaeniores, elegantiores et humaniores dicuntur?*

Artes istae, tum fingentes, tum docentes communi eruditis loquendi modo amaeniores, elegantiores, humaniores dicuntur. *Amaeniores* quidam, quod animo nostro nihil gratius accidat, quam imaginationis delectatio sensusque interni vellicato, unde complacentia et honestissima quaedam animi voluptas oritur. *Elegantiores* dicuntur, quia cum singulari delectu et objecta, et illa objectorum attributa seligunt, quae rem maxime sensibilem reddant; atque adeo non simpliciter opus aliquod, sed cum selectissimis attributis intuenti sistunt, atque ita exornant, ut cum delectatione sensus ex[7]terni, aut saltem cum magna imaginationis voluptate illud percipiamus. *Humaniores* denique appellantur inde, quod sensum internum agitando, emolliendo, excolendo mansuetiores reddant homines, ita ut omnis morum ratio illis in regionibus, in quibus artes pulcherrimae florent, cultior existat, multumque ornatior.

7. *An certae quaedam regulae de hisce artibus statui possint?*

Si quidem de regulis artium quaestio oriatur, ea duplici ratione consideratur. Nimirum vel illae regulae ad perficienda, vel ad recte dijudicanda artium opera pertinent. Si quidem objectum aliquod sensibile reddendum sit, experientia consulenda est, quibus potissimum viis ac rationibus sensibile reddatur objectum aliquod. Et si picturas, statuas, poemata communi hominum sensu magis celebrata respiciamus, profecto ex illorum attributis conijcere rite possumus, quomodo effectum esse objectum quodque oporteat, ut sensus feriat. Contra si hominis animum ope psychologiae investigamus atque in id potissimum inquiramus, quibus imaginibus, ideis atque imaginum formis magis afficiatur: sine dubia principia quaedam statuere poterimus, secundum quae imagines efformatae et objecta repraesentata sisti debeant, ut, quem intendit artifex, effectum in animis hominum producant.

[8]

8. *Quid igitur aethetica?*

Horum igitur principiorum, harumque adeo regularum complexus illam denique scientiam constituit, quam aetheticam dicimus. Nominis quidem etymologiam supra dedimus, ipsius autem aetheticae definitionem nunc demum dare possumus. Est igitur aethetica *Philosophia pulcri, seu scientia generalem theoriam et praecepta quaevis ex ipsa sensus intimi, quo pulcrum percipimus eiusque vim sentimus, sensus, inquam, intima natura deducta docens*. Nempe colligit aethetica observationes, quae tum circa objecta in sensum humanum maxime agentia, tum circa ipsam sensus interni naturam ab iis factae habentur, qui et artium pulcherrimarum indolem et illarum ad animum nostrum relationem scrutati sunt. Ex his igitur observationibus principia quaedam statuit, atque praecepta deducit, quorum opera et recte judicare de artium operibus docemur, et ad eadem imitanda ac perficienda instituimus.

9. *Quae illius tractandae methodus?*

Ex²⁸ praemissis hisce²⁹ sententiam ferre licet, quonam ordine procedere illius praecepta debeant. Quum enim ex animi humani cognitione perceptionis ac sensationis leges derivandae sint; quum³⁰ e diverso rerum extra nos positarum³¹ in sensus nostros [9] viribus atque effectibus diversa,³² quibus impressiones in sensus fieri solent, attributa colligantur. Sane illa aestheticae tractandae methodus omnium conventissima iudicabitur, qua primum notiones quaedam generales de artibus et scientiis, circa quas aestheticae theoria versatur, praemittitur, deindac facultates animi, quae ad³³ vim aestheticam tum sentiendam, tum producendam requiruntur et occupantur, distinctim explicantur; ac his demum cognitionibus³⁴ tum generalis totius aestheticae, tum specialis scientiarum et artium, quas complectitur, theoria superstruitur.

10. *Quis igitur aestheticae finis?*

Aestheticae igitur theoriae finis est, ut et animum praeparet ad percipiendam operum aestheticorum vim, et ingenium formet ad opera haec tum dijudicanda, tum efformanda. Summa est igitur scientiae huius dignitas atque utilitas. Praeterquam enim, quod animos vero pulchri bonique sensu imbuit, artifices quoque ipsos format; bonarumque artium veros iudices, veros amatores ac fautores praeparat; proindeque ingeniorum magistra est, et moderatrix.

[10]

CAPUT II. DE ARTIBUS GENERATIM

1. *Cur artes istae pulchrioris et amoeniores dicuntur?*

Pulcherrimae dicuntur artes istae (supra §. 4to enumeratae) quia et pulchrum inprimis consectantur, et omnia, quae tractant, objecta pulchriora ac nitidiora reddunt. Pulchrum consectantur, quia sensus hominum allicere atque ad objectorum contemplationem pellicere necessario debent; secus enim, nisi pulchrum videatur quidquam, neque amaenum sensibus, neque expetitu dignum animo videbitur. Objectum autem quodque pulchritudine ac venustate condecorare nituntur; quia nisi grata quaedam specie menti oblata affectus in animo haudquaquam elicitur, atque adeo³⁵ mens quaeque levior aut sensus quisque fugacior, si non specie tali caperetur, objecta quaevis amore aut complacentia digna praeteriret. Hinc pulchra quaedam

28 [Utána áthúzva: hisce]

29 [Utána áthúzva: jam ---]

30 [Utána áthúzva: ex]

31 [Utána áthúzva: effectu]

32 [Utána áthúzva: ut]

33 [Utána áthúzva: sentiendam aequae]

34 [Utána áthúzva: totius]

35 [Utána áthúzott, olvashatlan szó.]

species³⁶ earum rerum³⁷ mentibus ac sensibus hominum offerenda, ut, quod adpetitu dignum est, amaenum³⁸ simul et gratum aut sensui externo, aut imaginationi, aut verius utrique accidat.

2. *Quaenam artium pulcherrimarum origo?*

Artium pulcherrimarum origo ab illo animi nostri desiderio repetendum est, quo agimur, ut omne, quod vitae nostrae usibus necessarium, quod alendo corpori aptum, [11] aut ad vitae propagandae rationem inventum habemus; simul ita condecorare studeamus, ut non tantum ea re uti possimus, sed etiam ut re quavis cum quadam sensuum voluptate et oblectatione fruamur. Experientia huius vel a cibus patet. Quantumvis enim homines crudis quibusquam fructibus, carne simpliciter cocta, pane quovis simplicissima ratione pisto famem saturare valeant, nihilo tamen minus quot quamque diversis coquendi rationibus non integrae tantum nationes, sed singuli quique utuntur. Hoc uno quidem exemplo patet, quanto quidem opere in rebus omnibus non modo vitae servandae, sed sensuum quoque voluptati studeant homines, et quomodo studium hoc rebus omnibus cum voluptate fruendi artibus inveniendis initium dederit. Sic pastor, aut quisquis ille fuit, qui baculo figuras incidendo exornare pedum cepit, sculptoriae artis primam speciem dedit; sic qui tugarium ordinatius ponere,³⁹ exornare parietum, et extrinsecus etiam aspectui gratias reddere studii, architecturae cultioris autor habendus est.

3. *Quis igitur artium istarum finis est?*

Artium istarum finis est longe nobilissimus:⁴⁰ *Omnis nimirum pulchri sensu hominum animos⁴¹ mansuefacere moresque cultiores reddere* illis propositum est. [12] Et quum finis iste principalis⁴² fines quoque alios complectatur, qui alias intermedii aut subordinati dicuntur, hi quidem fines etiam artibus illis pulcherrimis communes putari debent. Quum igitur pulchrum, quod quidem infra videbimus, diversas animi facultates aut singillatim, aut simul omnes afficere solet, quum diversa sint objecta pulchri capacia, diversaque pulchritudinem operibus inducendi ratio esse possit, omnium harum animi facultatum directio et cultura, omnium istorum objectorum⁴³ tractatio, omnis pulchritudinis adcurata distinctaque⁴⁴ in unum objectum collectio, et sensationum inde producendarum vis atque effectus intermedii artium fines censi debent.

36 [Utána áthúzva: hominibus]

37 [Utána áthúzva: est]

38 [Utána áthúzva: simu]

39 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

40 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

41 [Utána áthúzva: ad recta, honesta, ad mansuetudinem]

42 [Utána áthúzva: non nisi et finibus q]

43 [Utána áthúzva: expositio]

44 [Utána áthúzva: descriptio – – – aethetico]

4. *Quibus igitur auxiliis artes privatim ac publice promoventur?*

Quum⁴⁵ ad fines hos consequendos ea potissimum faciant, quae in sensus externos incurrunt,⁴⁶ et imaginandi vim intemam simul efficiant, facile num judicabimus, ut et privatim, et publice pulcherrimarum artium tum cognitio, tum progressus promoveatur. Privatim quidem, si sanis quibusque principiis intus et in animo⁴⁷ perceptis in considerandis⁴⁸ aut evolvendis artium pulcherrimarum operibus recte utamur, [13] et excellentiorum huiusmodi operum aspectus et lectione, tum sensum⁴⁹ tum externum, tum internum ad cito recteque vim pulchri percipiendam assuefaciamus.

Publice autem artes promovendi viam veteres⁵⁰ praemonstrarunt.⁵¹ Cum enim viderent, populum sensu externo magis, quam interno regi, quum adeo recte concluderent, modis ac rationibus studendum esse, ut externis quibusque rebus, quarum usus populo frequens esset, pulchri decorique species induceretur, omnibus illis rebus, quae publico aspectui, publicorum usui destinatae fuerunt, ornatum quemdam pulcherrimum inducere adlaborarunt. Hinc a veteribus artium publice promovendarum modos discimus: nempe

a) *aedificionem* non modo publicorum, sed aedium ac platearum symmetria quaedam et exornatio; jam eo ipso⁵² pulchri sensum⁵³ in hominibus acuit, quod partes ordine pulcherrimo junctas intueri⁵⁴, semperque prae oculis⁵⁵ habere soliti, ubi⁵⁶ hanc partium harmoniam aut laesam, aut neglectam sentiunt, continuo sensum suum offendi animadvertant.

b) *monumenta publica* seu privatorum hominum gloriam, seu eventuum publicorum memoriae consecrata, simul artium promovendarum egregia sunt auxilia. Hominibus quidem omnibus, quod ornatu hoc in admiratio[14]nem, laetitiam, aliosque affectus abreptum magis pulchritudinis⁵⁷ et ornatus⁵⁸ vim sentiant, artificibus autem plurimum prosunt, quod artium exemplaria sint, ingenium alant, inventionum segetem praebeant, et ideas augent.

c) *festi dies et sollemnia quaevis publice instituta cum saltus et ornatu aedium, vestium aliisque conjuncta* omnibus certe tum docentibus, tum fingentibus quoque artibus veluti nutrimento sunt. In his enim si exquisitus quidam decor externus publice sancitur, si ornatus quisque singulari studio exquiratur, mirifice quidem populum colunt. Hinc

45 [Előtte áthúzva: Privatim]

46 [Utána áthúzva: aut saltem imaginationem seu]

47 [Utána áthúzva: perceptis]

48 [Utána áthúzva: et atque]

49 [Utána áthúzva: imaginationem]

50 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

51 [Utána áthúzva: Namque ?]

52 [Utána áthúzva: ad]

53 [Utána áthúzva: hanc ?]

54 [Utána két áthúzott, olvashatatlan szó.]

55 [Utána áthúzva: habent, habendo ?]

56 [Utána áthúzva: laesam]

57 [A szó eredetileg: *pulchritudinem*, amelynek az utolsó két betűje áthúzva, feléírva: *is*.]

58 [A szó eredetileg: *ornatum*, amelynek utolsó betűje áthúzva, feléírva: *s*.]

videmus, quo magis populus quisque a prima sui ruditate remotus est, eo majori cum decore festos dies agere, habitumque laetitiae omnem, quin saltum quoque compositum ac pulchre variatum habere: contra vero populum quemvis primae ruditati adhuc propiorem insolentibus modis, incultisque clamoribus ac furibundo potius ac temulanto saltu, quam motu composito uti. [...]

[72] PARS ALTERA DE POESI

NOTIONES ET PRAECEPTIONES GENERALES

1.

Poesis inter artium duarum classes velut intermedia est; *loquentium* nempe agmen claudit, *fingentium* vero veluti dux est, et magistra. Quum enim artium quarumvis, quae pulchriorum nomine veniunt, ea sit vis atque natura, ut rei cuique sensibus objectae tantam pulchritudinis, decori, formae virtutem tribuant,⁵⁹ ut sensum hominis internum maxime afficiat atque delectet;⁶⁰ idque⁶¹ ab imaginatione plurimum pendeat; duabus potissimum viis elegantiores illae artes imaginationem ac dein sensum hominis afficiunt, [73] aliae nimirum objectum in superficie colorum ope imitantur aut simillimum lapide, aere ac metallo fingunt, unde fingentes dicuntur, atque sic ope *visus*⁶² phantasiam excitant, atque imaginibus ad objecti similitudinem effectis sensum afficiunt. Contra poesis imaginibus rerum, quae vocibus subsunt, ad idem efficiendum utitur, unde⁶³ artium, quae loquentes vel docentes dicuntur, ordine continetur. At vero quum poesis rerum expositione longe vivaciore utatur, quam oratoria,⁶⁴ et objectum quodque, collectis omnibus modis et attributis⁶⁵ externis in sensus incurrentibus *rem tractandam* veluti sensibus subjiciat, sensationem excitet, idque, quod ratione oratores praestare nituntur, ope⁶⁶ sensus animi efficiat, omnino id commune habet cum pictura et statuaria, ut⁶⁷ ratione maxime sensibili mentibus hominum objecta sistat. Id autem⁶⁸ ei cum rhetorica commune est, ut⁶⁹ sermone⁷⁰ ac ornatu verborum utatur, apparet omnino, poesim inter artes docentes atque fingentes mediam esse. Accedit, quod hac poeseos virtute imaginatio viva, celerior atque adeo habilior exercitatione reddatur, ad citius ac fortius pulchri, decori, amoeni

59 [Utána áthúzva: ut quae – – – sit sens imaginationem hominis accendendae, atque sensumque intimum maxi]

60 [Utána áthúzva: idque]

61 [Utána áthúzva: sensuum inter]

62 [Utána áthúzva: imaginationem]

63 [Utána áthúzva: loquentium]

64 [Utána áthúzva: atque]

65 [Utána áthúzva: id solummodo quor rem veluti sens tractandam]

66 [Utána áthúzva: sensuum]

67 [Utána áthúzva: sensibil]

68 [Utána áthúzva: eidem]

69 [Utána áthúzva: ope]

70 [A szó eredetileg: *sermonis*, amelynek utolsó két betűje áthúzva, feléírva: e, utána áthúzva: et]

quidvis percipiendum,⁷¹ sensusque illius acuatur, unde magis deinde speciebus artium fingentium oblati et phantasiam et sensum affici debere liquet. Si qua in alia re poeseos cum artibus fingentibus similitudo et convenientia cernitur, id profecto in dramate videtur, ubi actio, persona, habitus denique omnis agentium ex praeterlapso tempore veluti recenti vita praesens offertur.

2. *Quod est poeseos artificium, idque praecipuum?*

Praecipuum vero artificium poeseos, qua et imaginationem hominum et sensum intimum afficit, est *factio*.⁷² Huic autem voci, qua⁷³ mentiendi promptitudinem notant aliqui, significatum longe diversum subesse tum praeceptores, tum auctores Latini aequae ac Graeci docent.⁷⁴ *Fictio* enim est⁷⁵ inventio illa objectum ita sistendi, formandi et hominum sensibus offerendi,⁷⁶ seu illam objecto formam pingendo tribuendi,⁷⁷ quae id afficiat, ut legentis animus⁷⁸ eam rei imaginem concipiat, quam phantasiam⁷⁹ afficiendo sensum intimum maxime liceat. Unde poesis *ars fingendi* Latinis, ποιησις a ποιέω (facio, fingo) Graecis vocatur.

[74] 3. *Quid poesis?*

Iam definire licebit, quid sit poesis. Est nimirum, uti clarus Baumgarten e recentioribus primus omnium definibit, *oratio sensitiva perfecta*. Id est, poesis est ars, objecta quaevis⁸⁰ sensibilia, cogitatus, sensus, affectus et actiones sermonis ope ita exprimendi,⁸¹ imitandi ac proponendi, ut in lectoris vel auditoris mente eorumdem imago et sensatio vivacissima oriatur. Hinc illud etiam patet, falso quidem a multis poesis ita definiri: esse nimirum *imitationem naturae*. Namque haec imitatio⁸² pertinet ad artificia, quibus poesis cum caeteris artibus utitur ad imaginationem et sensationem excitandam, minimeque natura seu poesis ipsa est.

4.

Poema igitur est oratio metro expressa, quae objectis⁸³ omnibus, quibus occupatur, summam vim sensibilem maximamque⁸⁴ intimos animi sensus penetrandi efficaciam tribuit. Isque demum poetae nomen meretur, qui praeter fortem imaginandi

71 [Utána áthúzva: sensuque]

72 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

73 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

74 [Utána áthúzva: Nempe]

75 [Utána áthúzva: illa met conf]

76 [Utána áthúzva: quae]

77 [Utána áthúzva: uti maxime sensusimaginationem et sensum ferit]

78 [Utána áthúzva: remisit ?]

79 [Utána áthúzva: delectare]

80 [Utána áthúzva: sub]

81 [Utána áthúzva: ac propo]

82 [Utána áthúzva: est artis]

83 [Utána áthúzva: quibusque, quae]

84 [Utána áthúzva: in]

sentiendique vim seu simul facultate praeditus est,⁸⁵ vim sensitivam cuiuslibet objectae, quod pertractat ope sermonis tribuendi.

5.

Poeseos magna est utilitas, et finis longe praestantissimus. Finis nimirum poeseos est communis cum artibus amoenioribus sensum veri, boni, pulchrique acuendi. Quem in finem phantasiam hominis⁸⁶ exercet, imaginibus et copiosis et ornatoribus illi objectis,⁸⁷ rem atque imaginum istarum intuitu sensum quoque internum ad⁸⁸ celeriore perceptionem acuit. Unde ubi floret poesis, cultissimam esse gentem oportet, pulchri bonique capacissimam. Hinc jam sit utilitas poeseos, indagenti patet. Nemp^e⁸⁹ sensum internum excitando ad bonum quodvis ad⁹⁰ numinis cultum et reverentiam ad⁹¹ animi morumque culturam, ad vitae civilis officium, ad fortitudinem bellicam excitandi tanta vis est atque potestas, ut sola⁹² carminum virtute cantusque suavitate⁹³ a fera ac barbara vivendi ratione ad⁹⁴ morum culturam <traducti>⁹⁵ primas gentes traductas fuisse et historiarum veritate et⁹⁶ ea, quae mythologiae fabulis velut involuta est, primarum civitatum⁹⁷ historia patet. Quin quantum poesis valeat, vel inde conjici pronum est, quod antiquissimi populorum duces ad reverentiam erga numen aeternum, ad memoriam clarorum hominum servandam, ad virtutem bellicam in suis excitandam nihil aptius invenerint, quam hymnos⁹⁸ et cantica. Cuius rei Moysis et Sororis Mariae cantica,⁹⁹ *Psalmi* Davidis, quin et Homeri *Odyssea* et *Ilias* monumenta sunt. Ob hanc poeseos vitem Orpheus movisse lapides dicitur, quod hominum ferorum corda saxis duriora poeseos ope flexerit.

[75]6.

Objectum poeseos est¹⁰⁰ res omnis, quae¹⁰¹ sensui interno movendo aut soli imaginationis delectationi apta est, vel ope fictionis apta reddi potest, quumque non tantum omnia in rerum natura existentia, sed etiam actiones, quin sensus quoque

85 [Utána áthúzva: maxima ra² sensi]

86 [Utána áthúzva: excitandi]

87 [Utána áthúzva: Altera atque sensum internam internum – – –]

88 [Utána áthúzva: celeriter]

89 [Utána áthúzva: ut et imaginationem et sensum internum]

90 [Utána áthúzva: olvashatatlan szó.]

91 [Utána áthúzva: suavi morum]

92 [Utána áthúzva: carminum]

93 [Utána áthúzva: e fero]

94 [Utána áthúzva: mo cultiorem]

95 [Utána áthúzva: fuisse fuisse]

96 [Utána áthúzva: Mythologiae ve quae veret ?]

97 [Utána áthúzva: historia]

98 [Utána áthúzva: singulari spi]

99 Kiv 15, 20.

100 [Utána áthúzva: tota q]

101 [Utána áthúzva: vel sensui]

hominum sermonis ope ita exprimi possint, ut omnino in sensus quoque legentis vel audientis eadem, qua referuntur, ratione influant, multiplex et varium est poeseos objectum, nempe res ipsae seu existentes, seu ad existentium similitudinem solo poetae ingenio exortae aut actiones hominum verae vel ad verosimilitudinem effectae, sensus quisque internus et omnis etiam physica et moralis doctrina poeseos objectum esse poterunt.

7.

Hinc diversae poeseos et poematum species ad haec summa veluti capita referuntur. Nempe:

- a) Poesis *graphica* seu *fabulosa* – quae rerum naturali descriptione et actionum allegoricarum narratione absolvuntur, huc referuntur fabulae, eclogae.
- b) *Epica*, quae rerum et actionum magnarum atque grandium narrationem cum omni fictionis ornatu adparat.
- c) *Lyrical*, quae¹⁰² sensus animi tum suaves, tum vehementes oratione affectum spirante effert.
- d) *Dramatica*, quae actionis unius singularis aut virtutis aut vitii exemplar¹⁰³ non modo narrationem, sed¹⁰⁴ agentium quoque habitum, mores modumque agendi non modo scribendo, sed etiam viva imitatione exprimit.
- e) *Didascalica*, quae praecepta¹⁰⁵ quaevis seu moralia, seu physica, seu alia fictionis poeticae ope ita exornat, ut suavi simul imaginatione, tenuique sensus interni vellicatione magis in animum influant.

Ad unum certe istorum capitum quodvis majorum aequae ac minorum poematum referri poterit.

[76]8.

Quum¹⁰⁶ poesis utpote sermonis ope agens id cum rhetorica commune habet, ut inventionem, dispositionem, exornationem, elocutionem ac pronuntiationem¹⁰⁷ absolvatur.

9.

Inventio poetica¹⁰⁸, quum¹⁰⁹ scopus quisque a poeta tractandus summam vim sensibilem acquirere debeat,¹¹⁰ maximeque adeo imaginationem cieri, inventio poetica est proprie inventio talis fictionis, cuius ope scopus tractandus maximam vim sensibilem acquirat. Quumque adeo non omne ingenium fictionibus aptum sit, et ingeniorum

102 [Utána áthúzva: tum]

103 [Utána áthúzva: non modo se]

104 [Utána áthúzva: etiam]

105 [Utána áthúzva: quaevis]

106 [Utána áthúzva: poeseos]

107 [Utána áthúzva: consistet]

108 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

109 [Utána áthúzva: finis poeticus]

110 [Utána áthúzva: summ]

diversitas id exigit, ut aliud alteri poematum generi aptius sit, in materiae delectu suas quasque ingenii vires cum scopi ratione conferre¹¹¹ oportebit.

Sumite materiem vestris, qui scribitis, aequam
Viribus, et versate diu, quid ferre recusent,
Quid valeant humeri. Cui lecta potenter erit res
Nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.
(Horatius: De arte poetica 38–41.)

Inventio¹¹² seu verius fictio poetica¹¹³ tam libera est, ut quidquid ingenium ferat, quidquid ad sensibilitatem objecti confert, ei in poema congeratur, omnique exornationem genere aut splendidem, aut amoenum et suave reddatur.

10.

Inventa quaevis verosimilia esse apud poetas quoque lege sancitum est. Verosimilitudo autem poetica latius patet, quam illa oratorum. Oratori nimirum, uti philosopho, id solum est verosimile, quod principiis veris non repugnat, nec rationi, neque ratiocinio adversatur, sed fieri revera secundum rationis et naturae leges physice aut moraliter potest.¹¹⁴ Verosimilitudo autem poetica¹¹⁵ rei, quam poetae producit, ita liberam fictionem relinquit, ut rebus tribuat attributa, quae¹¹⁶ illis ex natura sua non insunt, sed tum ita tractet, ut si quidem haec attributa vere haberent,¹¹⁷ ita, prout¹¹⁸ fingit, agere aut adparare deberent. Sic si animantibus loquelam, arboribus vitam¹¹⁹ mythologus tribuat, licet hoc aut physice repugnet, sed ita¹²⁰ loquentia animalia, arbores ita agentes tractore tenetur, uti et loquerentur et agerent, siquidem vita et loquela gauderent. Unde in effectis naturae proportionem quandam servare, et in efficta natura omne repugnans vitare debet poeta.

... Pictoribus atque poetis

Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.
Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim.
Sed non, ut placidis coeant immitia, non ut
Serpentes avibus gementur, tigribus agni.
(Horatius: De arte poetica 9–14.)

111 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

112 [Előtte áthúzott, olvashatatlan szó.]

113 [Utána áthúzva: ita]

114 [Utána áthúzva: Poetic – – –]

115 [Utána áthúzva: factis non laedit ad – – – quae cogitet poetam tantum]

116 [Utána áthúzva: natura ex]

117 [Utána áthúzva: secundum]

118 [Utána áthúzva: poeta]

119 [Utána áthúzva: fabul]

120 [Utána áthúzva: loque seu]

[77] 11.

Dispositio poetica ab oratoria plurimum differt: eiusque legem summam posuit Horatius:

Ordinis hac virtus erit et venus, aut ego fallor;
Ut jam nunc *dicat*, jam nunc *debentia dici*
Pleraque differat, et praesens in tempus omittat.
(Horatius: De arte poetica 42–44.)

Nempe non ab ovo factum aliquo narrare, nec a primis continuo lineis theoreticam¹²¹ quamvis materiem tractat¹²² poeta, sed continuo ab illo seu actionis puncto, seu rei attributo,¹²³ e quo principale fictionis objectum continuo velut in oculos incurrat; uti e. g. Virgilius *Aeneidem* suam non ab incendio Trojae, urbis expugnatione, fuga Trojanorum, sed continuo Aeneam cum classe sua in medio mari mediterraneo e regione Siciliae cum fatorum vi, Junonis ira et fluctibus luctantem ab ipso epicae narrationis exordio lectori sistit. Sic Phaedrus¹²⁴ in ipso homine agentes fabulae personas sistit, et scenam figit: ad *rivum eundem lupus et agnus* venerant.¹²⁵ Ea igitur, quae maxime in oculos et mentem auditorum vel lectorum incurrere cupit, poeta ab exordio continuo ponit.¹²⁶ *Debentia* vero *dici*, seu totius fati primordia libro demum II. Aeneam ipsum narrare facit.¹²⁷

12.

Exornatio poetica, quae qualisve sit, ex ipso illius fine patet, quum enim sensum afficere et imaginationem oblectare debeat, ornatus certe poeticus ex iis potissimum constare debet, quibus¹²⁸ utraque haec animi facultas maxime affici solet, nempe¹²⁹ descriptionibus rerum quae sensibilibus illarum attributis collectae atque consarcinatae imagines magis videantur esse, quam descriptiones; affectibus lenibus, morum et sermonum naturali imitatione, iisque demum omnibus, quibus in vita quotidiana sensus externos¹³⁰ solito magis excitari experimur. Unde ornatus quoque poetici ab oratoria discrimen divinabis. Orator enim rationabili quodam modo, poeta magis sensuali delectat, atque hinc ille¹³¹ veris rerum attributis, hic contra sensibilibus plurimum agit.

121 [Utána áthúzva: quandam]

122 [Utána áthúzva: sed]

123 [Utána áthúzva: ex]

124 [Utána áthúzva: continuo]

125 Phaedrus: I. 1.

126 [Utána áthúzva: Ver]

127 Az *Aeneis* első énekében Aeneas Lybia partjaira vetődik, ahol Dido, Karthágó királynője befogadja. Aeneas csak a második énekben kezdi el – Dido kérésére – mesélni Trója bevételének történetét.

128 [Utána áthúzva: una]

129 [Utána áthúzva: sensib]

130 [Utána áthúzva: magis]

131 [Utána áthúzva: rerum attribut]

13.

Elocutio poetica duplici ratione considerari debet; *ratione metri* et *ratione vocum deligendorum*.¹³² Metro adstringitur poeta, aut saltem prosae suavius ad metri similitudinem sonanti. Hinc praecipua soni cura eidem incumbit, sono namque auditus hominis, uti imaginibus phantasia maxime delectatur; unde fit, ut sensuum simul externorum lenocinium accedat; ac proinde magis in animum influat sermo poeticus.¹³³ In vocibus deligendis liberior est poeta; audacioribus enim metaphoris, frequentioribus allegoriis tropisque copiosius uti poetae fas est. In epithetis praesertim, aut appellationibus metaphoris aut translatis nominibus, in verbis quoque iisdem translationibus utitur. E. g. in illa Phaedri fabula: *Lupus Latro, ovis laniger* egregie dicitur.¹³⁴

[78]

14.

Pronuntiatio denique poetica ad id potissimum valet, ut audiens quisque nostra vel aliena legentem opera¹³⁵ ex auditu solo¹³⁶ rei narratae vel descriptae imaginem concipiet, et ex ipso [!] legentes¹³⁷ voce ad affectum pellicentur, quem excitare intendimus. Ad hoc sunt tres praecipue leges generales:

I. Non ad versuum et metri caesuram, sed secundum interpretationis signa legendum.

II. Vocis tonus, intensio ac remissio affectui poetae reique ipsius naturae conformanda.

III. Litterarum et vocum pura sit fortisque pronuntiatio.

Quae quidem leges generales singulae suo modo rite sunt¹³⁸ considerandae.

15.

Non ad versuum caesuram sed az interpretationis signa ei, quicumque audientibus seu oblectandi seu instituendi causa legit, omni cura esse attendendum. Nam acrisime quidem accedit, ut cum¹³⁹ aut caesura vel versu aut medius aut integer propositionis tractandae sensus absolvatur. Quin in heroico et lyrico praesertim carmine vitiosum esset.¹⁴⁰ Hinc sensum dirimit, res natura sua conjunctas disjungit, ideaque adeo turbat,¹⁴¹ qui secundum versum aut caesuram spiritu cessaret.

132 [Utána áthúzva: Re]

133 [Utána áthúzva: Ratione vo]

134 Phaedrus: I. 1. (az 5. és 7. sorban).

135 [Utána áthúzva: continuo ---]

136 [Utána áthúzva: imagine]

137 [Utána áthúzva: tono]

138 [Utána áthúzva: intelligendae]

139 [Utána áthúzva: caesura vel versus medius]

140 [Utána áthúzva: Adeo]

141 [Utána áthúzva: quicumque]

15. [?]

Vocis *tonus* triplex distinguitur.

a) *Familiaris*, qui cultiorem et familiarem loquendi modum imitatur, quo homines magis perpolitati utuntur. Is quidem leni atque suavi quadam ratione variatur, praesertim interrogando, aut affectui¹⁴² cuidam¹⁴³ tenero indulgendo. Hoc tono leguntur narrationes humiliores, uti fabulae, explicationes, notationes et graviores quaedam animadversiones.

b) *Gravis* tonus tardiori vocum pronuntiatione, intermissione crebriori et¹⁴⁴ protractione¹⁴⁵ distinguitur. Grandibus et gravibus rebus, verbisque multum significantibus convenit. Hoc tono hymni, odae grande sonantes, orationes seu politicae, seu prosaicae leguntur.

c) Tonus inter utrumque *medius* est familiari elatior, gravi autem depressior, priori tardior, posteriori celerior, ridente vultu, festiva voce, suavique amoenitate jucundus, quo plerumque jocosa, ludicra, acumine ac sale referta leguntur, uti satyrae, epigrammata.

16.

Intensio ac *remissio* vocis proprie adfectus rationi attemperanda est. Intensa voce hominis in affectu vehementi loquelam imitamur; isque non regulis, sed observatione hominum, qui affectibus aguntur, addisci potest.¹⁴⁶ Hoc tono leguntur illa poemata, illique poematum loci, in quibus <in quibus> poeta vel suum, vel alterius cuiusque affectum aut¹⁴⁷ excitat, aut narrat ac imitatur. *Remissior* vox tenero, suavi flebilique affectui exprimendo, imaginibus quoque ac narrationibus tenerioribus congruunt, uti elegiis, eclogis.

[79]

17.

*Litterarum*¹⁴⁸ *pronuntiatione* distincta mollium ac duriorum praesertim consonantium uti et duplicatarum fortiori tono ac demum *emphaseos*¹⁴⁹ additione absolvitur. Equidem sonorae vocales, liquescentes molliores litterae, uti *b*, *l* etc. contra strepentes non nihil duriores *p*, *t*, *q* pressaeque duplices e legentis ore prodire debent. *Emphasis* autem vocis ac pronuntiationis additur¹⁵⁰ 1mo *principali* cuius *objecto*, exempli causa: „Ad rivum *eundem lupus et agnus venerant.*”¹⁵¹ 2do *oppositis*, e.

142 [Utána áthúzva: tenui]

143 [Utána áthúzva: teneriori indulgendo]

144 [Utána áthúzva: longi]

145 [Utána áthúzva: a cateris]

146 [Utána áthúzva: Hanc]

147 [Utána áthúzva: narrat et --]

148 [Elótte áthúzva: Litterarum pronuntiatio]

149 [Utána áthúzva: observatio absolvitur]

150 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

151 Phaedrus: I. 1., 1. sor.

c.: „*superior* stabat lupus, longe inferior *agnus*.”¹⁵² 3° *Excellentiori*, quod praesertim aut praetenditur, e. c.: „*Pater hercle! tuus* maledixit mihi.”¹⁵³ 4to Pronomina personarum¹⁵⁴, ad quos [!] singulari ratione sermo aut interrogatio refertur. „*A te* decurris ad *meos* haustus liquor.”¹⁵⁵

18.

*Bonae pronuntiationis adsequendae*¹⁵⁶ *auxilia* vita nostra communis offert, siquidem non rudis plebeculae aut incultorum¹⁵⁷, sed nobiliorum atque cultiorum hominum pronuntiandi loquendique rationem imitemur,¹⁵⁸ ac sollerter,¹⁵⁹ oris¹⁶⁰ vultusque habitum corporis gestum, vocisque sonum observemus in iis, quos affectu quocumque vere agitated conspicimus. Iuverit etiam viros non solum eruditos, sed simul decore eloquentes¹⁶¹ aut poemata legentes, aut publice dicentes cum¹⁶² quodam imitandi studio audire, atque societatem cum amicis inire, quae confabulationis loco legendis auctoribus¹⁶³ otium fallat, et voluptatem animi cum utilitate conjunget.

19.

Ex his quidem dictis patet, quo ingenio praeditum esse oporteat, qui se poesi consecrare et¹⁶⁴ quidquam poetae ingenio dignum praestare cupit. Minime enim, quod quidem Horatius notat,¹⁶⁵ versificandi [— —] poetam absolvit.

...Neque enim concludere versum
dixeris esse satis neque, siqui scribat uti nos
sermoni propiora, putes hunc esse poetam.
ingenium cui sit, *cui mens diviniior atque os
magna sonaturum, des nominis huius honorem.*
(Horatius: Satyrarum liber I./IV.)

Scilicet ingenium ferax, imaginatio viva, sensus omnis affectus capax, eloquendi facultas maxima in poetis requiruntur. Quae quidem omnia naturae munera sunt, sed tamen, quod quidem omnis animi aestus sit, evagare poetam facient, nisi arte,

152 Uo. 2–3. sor.

153 Uo. 12. sor.

154 [Utána áthúzva: spe]

155 Uo. 8. sor.

156 [Utána áthúzva: adminicula]

157 [Utána áthúzva: hominum]

158 [Utána áthúzva: solle]

159 [Utána áthúzva: vocis, vultus, vultus ho]

160 [Utána áthúzva: ho]

161 [Utána áthúzva: poemata]

162 [Utána áthúzva: stud]

163 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

164 [Utána áthúzva: dignam ho]

165 [Utána áthúzva: versificatus methodus]

regulis atque praeceptis certis veluti limitibus coerceantur.¹⁶⁶ Regulae ac praecepta ingenium non tribuent, ubi defuerit, at vero etiam ubi ingenium luxuriaverit, regulis ac praeceptis velut fraeno opus erit.

Natura fieret laudabile carmen¹⁶⁷
quaesitum est; ego nec studium sine diuite uena
nec rude quid prosit uideo ingenium; alterius sic
altera poscit opem res et coniurat amice.
(Horatius: De arte poetica 408–411.)

Historiam poeseos singulis poematum speciebus adjungemus.

[80] DE FABULA

20.

Fabula a fari dicta est narratio actionis allegoricae, quae brutis passim animantibus seu¹⁶⁸ rebus etiam inanimatis tribuitur ad practicum quoddam vivendi agendique principium¹⁶⁹ velut oculis subjiciendum; aut¹⁷⁰ actionis cuiusque malitiam vel bonitatem sensibilem reddendam, ita¹⁷¹ ut eveniat, quod ait Horatius in *Satyrum* liber I./I.

...Quid rides? mutato nomine de te
fabula narratur.

21. *Quis fabulae finis? Quae utilitas?*

Finis igitur fabulae is est, ut sub alterius rei forma, sub animalis specie suam subinde formam, suam aut¹⁷² malitiam, aut virtutem homines videant, sensuque intimo percipiant. Eum itaque in finem¹⁷³ imaginem, ut ita dicam, intuitivam poeta in animalibus¹⁷⁴ proponit, e cuius deinde similitudine facile sit comparisonem instituire. Hinc et¹⁷⁵ *utilitas* fabulae patet.¹⁷⁶ Huius enim ope, quod palam persaepe non sine summa invidia quisquam auderet, sine offensionis periculo vitia summis quoque ac potentibus viris objici possunt. Allegoriae praeterea et similitudinis haec virtus est, ut¹⁷⁷ apud eos, qui rerum intima scrutari non possunt, argumenti vicem subeant,¹⁷⁸ et

166 [Utána áthúzva: Unde]

167 [Utána áthúzva: quaesitum]

168 [Utána áthúzva: etiam]

169 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

170 [Utána áthúzva: ani]

171 [Utána áthúzva: Nimirum vitioso cuivis -- --]

172 [Utána áthúzva: pravitatem]

173 [Utána áthúzva: volant ?]

174 [Utána áthúzva: proponit]

175 [Utána áthúzva: utit]

176 [Utána áthúzva: Namque fe]

177 [Utána áthúzva: om argumenti vicem apud vincultos]

178 [Utána áthúzva: et clariorem ipsa]

clariorem rei cognitionem ingerent iis, qui non nisi ope sensuum ideas colligere solent. Menenius Agrippa populum rebellem¹⁷⁹ fabula allegorica mitigavit.¹⁸⁰ Nathan propheta regem voluptate captum, amore flagrantem fabulae narratione ad vitium cognitionem animique maerorem induxit.¹⁸¹ Aesopus Phryx omnem moralem philosophiam per fabulas tradidit, quibus divinus etiam Plato usus fuisse fertur.¹⁸² Omnium, qui hominum duces egerunt, magistrorum sapientissimus, divinus¹⁸³ legislator Christus Dominus, fabulis atque parabolis rudem plebeculam instituit, discipulos formavit, saeculi sui vitia carpsit, pharisaeos redarguit, et sanctissima vitae morumque praecepta intellectui aequae ac sensui hominum¹⁸⁴ altius ac facilius impressit.

[81] 22. *Quotuplex fabula?*

Fabula pro agentium et actionum diversitate diversa etiam nomina sortitur. Quum enim non solum fictae actiones et verae ac imprimis clarorum hominum res gestae morali nonnunquam doctrinae vivo veroque simul exemplo sint, ita ut sine fictionis ope sola narratione¹⁸⁵ fabulae finis obtineatur; huiusmodi narrationes actionum verarum, quae nihil allegoriae continent, sed virtutum ac vitiorum veluti specula sunt, *fabulas* proprie dicunt; qualis¹⁸⁶ sunt illae Phaedri: Socrates ad amicos. Aesopus et petulans, Caesar ad Atriensem.¹⁸⁷ *Apologos* autem appellant eas narrationes, quae brutis aut rebus inanimatis allegoriae causa tribuuntur, quales pleraeque sunt Phaedri et Aesopi fabulae.¹⁸⁸ *Parabolas* vero appellant narrationes¹⁸⁹ actionum humanarum non historicas, sed¹⁹⁰ allegoricas, e quibus deinde per similitudinem aut comparisonem practica veritas deducitur, ut pleraeque sunt parabolaevangelicae. Item ap[ud] Phaedrum: II. 2. *Annus et puella*, it[em] ib[idem] 3. *Homo et canis*. III. 1. *Anis ad amphoram*.¹⁹¹ III. 8. *Frater et soror*. it[em] eod[em] lib[ro] 10. *de credere et non credere*.

23. *Quae in fabula consideranda?*

Fabula quum¹⁹² allegorica¹⁹³ actionis narratione constet, quae ita comparata sit, ut¹⁹⁴

179 [Utána áthúzva: allegoria mitigam]

180 Vö. Titus Livius: *Ab urbe condita*, II. 16.

181 Vö. 2Sám, 12.

182 [Utána áthúzva: Denique]

183 [Utána áthúzva: legislator]

184 [Utána áthúzva: se magis pervia reddidit]

185 [Utána áthúzva: finis]

186 [Utána áthúzva: est]

187 Rendre: Phaedrus: III. 9.; III. 5.; II. 5.

188 [Utána áthúzva: Parabolas vero]

189 [Utána áthúzva: species, quae]

190 [Utána áthúzva: fictas et quidam]

191 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

192 [Utána áthúzva: actione constet]

193 [Utána áthúzva: facti]

194 [Utána áthúzva: nihil, quo]

imaginem veritatis sensibilem, atque ut ita dicam, intuitivam reddat, idque potissimum ab elocutione atque ornatu pendeat; tria praecipue in fabulis capita consideranda veniunt. *Actio, elocutio, ornatu.*

24. *Qualem esse oportet fabulae actionem?*

Actio fabulae ad unum propositum finem tendere, eoque omnes et agentium conatus et actionis circumstantias referre debet. Hinc *una*¹⁹⁵ sit. Quumque totam actionis allegoriam complecti debeat, nihilque adeo deesse possit, *integram* esse praeceptores volunt. Et quia ab aperto quodam mendacio hominis animus abhorret potius, quam attrahetur, *verosimilem* eam esse decebit. Atque ut sit alterius rei velut imago, *allegoricam* quoque omnem fabulae actionem fieri iubent.

25. *In quo sita est unitas actionis?*

Unitas quidem actionis¹⁹⁶ in eo sita est, ut inde non¹⁹⁷ multiplicem et varium, sed unicum, quem scopum argumentando elicere quisquam possit, atque in unam tantum imaginem conspirant omnia, sic omnes¹⁹⁸ lites lupi cum agno omnes ad¹⁹⁹ injustum necandi praetextum tendunt.

In quo integritas?

Integritas actionis requirit, ut *principium* habeat,²⁰⁰ id est, opportunitatem seu loci, seu casus alicuius, seu congressus soliti ad actioni praemittat. Sic lupus et agnus solito ad bibendum loco²⁰¹ conveniunt. *Medium* deinde actionis mutui conatus personarum agentium seu animalia²⁰² sint, seu homines efficiunt. Lupi cum ove altercatio medium actionis constituit.²⁰³ Finis denique²⁰⁴ actionis evenire debet, agentium conatibus respondens, et naturali ratione evenire solitus. Lupus veritate vincere agnum non potens falso illum obtentu violenter trucidat.

Verosimilitudo actionis exigit, ut nihil, quod contra verosimilitudinem²⁰⁵ poeticam pugnat, seu in actionibus, seu in sermonibus agentium, adpareat. Quumque characteres animantium fixi sint apud poetas, ita, ut lupus rapax, ovis mansueta, astuta vulpus, dolosus serpens, mus furtivus semper sit; iisdem e characteribus omnis et sermo, et agendi ratio respondere debet.²⁰⁶ Porro quum effectus actionem sequi non possit,

195 [Utána áthúzva: esse debet]

196 [Utána áthúzva: talis]

197 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

198 [Utána áthúzva: loquutiones]

199 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

200 [Utána áthúzva: seu]

201 [Utána áthúzva: mod]

202 [Utána áthúzva: sitg]

203 [Utána áthúzva: Finem]

204 [Utána áthúzva: actio – – –]

205 [Utána áthúzva: poeticam]

206 [Utána áthúzva: Porro]

nisi omnia ad hunc effectum producendum necessaria ponantur, omnia, quae ad effectum aliquem producendum necessario requiruntur, ponenda sunt, uti *conventus lupi cum agno ad rivum*, quia extra rivum *conventus*²⁰⁷ iste fieri nec solet, nec potest.

[82]

26.

Allegoricam esse fabulam requirit finis ipsa, namque ad id fabula instituta atque inventa est, ut²⁰⁸ velut in speculo quodam aut animi sui, aut actionis suae imaginem videat: utque adeo vitia atque virtutes²⁰⁹ humana veluti forma cuique adpareant. Novimus enim ex comparatione aut oppositione omnem veritatem magis elucere, minusque ingratham esse. Hinc ad practicam quodque principium eos animalium characteres deligunt poetae, easque actiones iis affingunt, quibus ad horum similitudinem referent. Atque hinc tum characteres animalium²¹⁰ aut aliorum agentium, tum actiones maximam similitudinem referre debent earum actionum, quas²¹¹ laude aut vituperio dignas apparare²¹² vult poeta.

27. *Qualis fabulae stylus?*

Elocutio fabulae simplex²¹³ sine gravioribus rhetorum figuris,²¹⁴ praeterea *brevis*, *perspicua* et *adcommodata*²¹⁵ sit oportet.²¹⁶ *Brevitas* praecipue in adferendo narrationis principio regnare debet; sufficit enim personas convenientes, subinde locum et *conventus* causam indigitasse. E. g. *ad rivum eundem* lupus et agnus venerant, *siti compulsi*. In ipsa vero actionis enarratione brevitas tanto quidem opere necessaria non est, quin potius mutuis loquentium objectionibus et²¹⁷ responsionibus; interrogando etc. obices et impedimenta removendo actionis ipsius varietas mirifice delectat.²¹⁸ *Perspicuitas* elocutionis exigit, ut²¹⁹ clara et aperta sit loquendi ratio, ita, ut sine perpetua repetitione vocum (dixit, respondit, ait) intellegi possit, quae personarum agentium proprie loquatur. *Accomodata* demum elocutio, et quidem illi sensui et characteri, qui animalibus tribuitur,²²⁰ bene congrua sit. Sic lupi sermones asperi, iracundi, ovis contra lenes, timidi, mansueti sunt.

207 [Utána áthúzva: impossibile]

208 [Utána áthúzva: imaginem quand]

209 [Utána áthúzva: cernunt veluti for velu]

210 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

211 [Utána áthúzva: aut]

212 [Utána áthúzva: vult]

213 [Utána áthúzva: absque -- -]

214 [Utána áthúzva: ad]

215 [Utána áthúzva: esse debet]

216 [Utána áthúzva: Brevis pre]

217 [Utána áthúzva: responsibus usi]

218 [Utána áthúzva: *Perspicua* sit elocutio, ut]

219 [Utána áthúzva: omne amphibologum ? jam]

220 [Utána áthúzva: adcommo po]

28. *Quis ornatus fabulae, unde petendus?*

Ornatus fabulae sed modestus, naturali quadam venustate placens convenit.²²¹ Oritur autem ornatus fabulae locorum, morum et formae descriptione. Uti in illa²²² Phaedri fabula descriptio *ranae* primum e stagna caput proferentis.²²³ In fabula de lupo et agno descriptio situs: Superior stabat etc. 2do Ornatus etiam oritur e sermonis humani imitatione, uti vulpis ad personam tragicam. Passer et lepus.²²⁴ 3^{io} Ex appellationibus a caractere, forma aliisque animalium attributis fingi solitis, sic lupo *latro*, agnus *laniger*, asinus *auritulus* dicitur. 4to Existit ornatus e subsensione, dum nempe actiones varietate, impedimentis ei objectis suspenditur lectoris animus usque ad extremum poene fabulae finem. Uti est illa Phaedri: *ranae legem petentes*,²²⁵ et illa Lichtweri²²⁶ *hominis rari*.²²⁷

[81]

29.

Auctores plurimi et²²⁸ ex antiquis, et recentioribus fabulis animum adplicuerint, quod easdem ad veritatem quamvis²²⁹ explicandam²³⁰ aptissimas iudicarent.

E Graecis Aesopus principatum tenet, qui²³¹ natus in Phrygia, genere servus, forma turpis, ingenio admirabilis totius Asiae gloriam adeptus a Persarum et Aegypti regibus omni honore habitus demum Delphos (domum) reversus e petra dejecitur, moxque²³² ab obitu statua honoratur.²³³ Plerumque ubi consilium ab ipso peteretur, fabula illud involvit, unde fabulae illius hinc illincque dispersae fuerunt, donec eas Maximus Planudes monachus²³⁴ collegisset.

*Aphthonius*²³⁵ quoque et *Darbias*²³⁶ fabulas Graece scripserunt, sed paucos.

Evangelistae demum pulcherrimas praesertim parabolas a Christo servatore nostro erudiendis hominibus aptatas eleganti simplicitate scripserunt. *Ovis perditae, filii prodigij, domini vinearum, Lazari et epulitoris*.²³⁷

221 [Utána áthúzva: Namque]

222 [Utána áthúzva: fabula]

223 Phaedrus: I. 30.

224 Rendre: I. 7.; I. 9.

225 Phaedrus: I. 2. Helyesen: Ranae regem petentes.

226 Magnus Gottfried Lichtwer (1719–1783) német jogász és állatmeséíró. 1748-ban jelentette meg aesopusi állatmeséit *Vier ücher aesopischen Fabeln* címmel.

227 *Die seltsamen Menschen*, a fent említett mű III. könyvének 2. meséje.

228 [Utána áthúzva: apud antiquos et apud]

229 [Utána áthúzva: pro]

230 [Utána áthúzva: app]

231 [Utána áthúzva: utpot]

232 [Utána áthúzva: statua]

233 [Utána áthúzva: Ille vero]

234 Maximus Planudés (1260 k.–1305 k.) bizánci grammatikus és teológus. Elkészítette Aiszóposz életrajzát, és állatmeséinek prózaváltozatát. Nevéhez fűződik még az *Antologia Graeca* összeállítása is.

235 Antiókhiai Aphthoniosz (Kr. u. 4. sz. második fele) görög szofista. 40 darabból álló állatmesegyűjteménye maradt fenn.

236 Helyesen Babrias. Nagyon keveset lehet tudni róla, állatmeséket írt choliambusokban.

237 Rendre: Lk, 15, 1–7; Lk, 15, 11–32; Mt, 20, 1–16; Lk, 16, 19–31.

*E Latinis Phaedrus Aesopi vestigia pressit,*²³⁸ Augusti libertus Romae in ipsa Augusti domo vixit. Aesopum saepe imitatus est, saepius tantum latinitate donavit. Inter-
cidentibus bonis litteris Phaedri quoque opus latuit, donec saeculo XVI. Pithous²³⁹
e Bibliotheca *Remensi* in Gallia²⁴⁰ illius fabulas denue edidisset. Est quidem Phaedrus
inventione²⁴¹ et allegiarum pulchritudine,²⁴² uti et characterum descriptione Aesopo
pari stylo, tamen comitior²⁴³ multumque amatior.

*Avienus*²⁴⁴ fabulas elegiaco²⁴⁵ carmine scripsit Phaedro multum inferior.

*Chris*²⁴⁶ e Germanis, *Desbillons*²⁴⁷ e Gallis felicissimi ambo styli Phaedriani imitatores.

Ex Italis laudem praecipuam merentur²⁴⁸ Baldi,²⁴⁹ Iorga²⁵⁰ seu Pavesi et Verdiposti.

E Gallis princeps est La *Fontaine*, La *Motte*,²⁵¹ Le *Noble* *Reches*,²⁵² Dorat,²⁵³ Auber.²⁵⁴

E Anglis *Gay*²⁵⁵ palmam tulit.

E Germanis magna fabulographorum copia exorta est. [...]

238 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

239 Pierre Pithou (1539–1596) francia jogász, tudós. 1596-ban tette közzé Phaedrus állatmeséit egy reimsi kézirat alapján.

240 [Utána áthúzza: illum]

241 [Utána áthúzza: alleg]

242 [Utána áthúzza: charact]

243 [Utána áthúzza: comitor ?]

244 Helyesen: Avianus (Kr. u. 5. sz.) 42 fabulát foglalt latin nyelven disztichonokba, valószínűleg Babrius alapján.

245 [Utána áthúzza: plerumque]

246 Johann Friedrich Christ (1700/1701–1756) német régész, művészettörténész. Az antik mintákon alapuló, latin nyelvű iambicus senariusban írt 24 állatmesét tartalmazó gyűjteménye 1749-ben jelent meg *Fabularum veterum Aesopiarum libri duo* címen, amelynek előszavául alapos tanulmányt írt az állatmese műfajáról.

247 François-Joseph Desbillons (1711–1789) francia jezsuita neolatin költő. Többkötetnyi állatmesét publikált: *Fabularum Aesopiarum libri quinque*, 1754; *Fabulae Mopsicae*, 1768; *Fabulae Aesopiae, curis posterioribus omnes*, 6e édition, 1778. Egy válogatás francia nyelven is megjelent tőle: *Fables choisies du R. P. Des Billons, mises en vers français*, 1768.

248 [Utána áthúzza: Galli]

249 Baldo 35 mesét tartalmazó latin nyelvű gyűjteményét *Aesopus Novus* vagy *Alter Aesopus* címen szokták említeni. Keleti eredetű mesekincset dolgozott fel. A szerzőről szinte semmilyen információ nem áll rendelkezésre.

250 Aurelio de' Giorgi Bertola (1753–1798) olasz író, irodalomkritikus. 1782–1796 között publikálta *Favole* című állatmese-gyűjteményét.

251 Antoine Houdar de la Motte (1672–1731) francia író, a francia akadémia tagja. 1719-ben adta közre *Fables nouvelles* címen állatmese-gyűjteményét.

252 Helyesen: Eustache Le Noble (1643–1711) francia író. *Esope* címen komédiát is írt, *L'Esprit d'Esope* (1694) és *Fables mercuriales* (1695) címen jelentette meg állatmeséit.

253 Claude Joseph Dorat (1734–1780) francia író. 1772-ben *Fables: Ou Allegories Philosophiques*, 1773-ban pedig *Fables nouvelles* című műve jelent meg.

254 Helyesen Jean-Louis Aubert (1731–1814) francia író. A *Mercure de France*-ban publikálta *Fables* cím alatt meséit, 1756-ban pedig *Fables nouvelles* címen újakat adott ki.

255 John Gay (1685–1732) angol költő. 1727-ben jelentette meg *Fifty-one Fables in Verse* című gyűjteményét, melyet 1738-ban követett a második kötet (*Part the Second*).

30.

Carmen pastoritium, ecloga seu idyllion quoque dictum est, viva et maxime sensibilis imago actionum, morum, affectuum atque sensuum, qui hominibus in exigia²⁵⁶ societate²⁵⁷ ruri degentibus conveniunt. *Eclogae* nomen a Graeco ἐκλογή (electio, delectus) ductum²⁵⁸ carminum delectum²⁵⁹ vel selectorum carminum collectionem veteribus notabat. Et quia pastoritia Virgilii carmina in unum columen collecta Virgilii *Eclogae* dictae sunt, eclogarum nomen pastoritiis quibusque carminibus inde perpetuo adhaesit. *Idyllion* autem et a Graeco εἶδω (video, scio) unde εἶδος forma, specus, ἰδέα (specis), et εἰδῶλλον (parva imago visibilis) ducitur, quod nomen huic carminum generi belle congruit, utpote pingendis hominum ruri degentibus moribus, actionibus etc. destinato.²⁶⁰

31. *Quam proprie vitam rusticanam²⁶¹ hoc poematum genere poetae depingent?*

Vita pastoritia²⁶²,²⁶³ quae²⁶⁴ eclogarum²⁶⁵ scopum efficit,²⁶⁶ in idea magis et cerebro poetarum, quam in hoc terrarum orbe existit. Fingunt autem²⁶⁷ pastores homines ruri degentes, gregum curae²⁶⁸ ac operi rusticano intentos, nulla²⁶⁹ re alia, nisi naturae donis ali, occupari aut delectari solitos, ab omni vehementiorum affectuum sensu,²⁷⁰ a crassiori quovis vitio immunes, innocentissimos ac penitus incorruptos,²⁷¹ sensibus tenerrimis praeditos virtutis cuiusque amantes, nullisque turbis obnoxios.

32. *An talis vita unquam exstiterit?*

Neque tamen haec ab omni veri specie penitus abhorrent. Fuerunt enim²⁷² primis ab orbe condita aetatibus²⁷³ primi generis nostri parentes²⁷⁴ pastores et agricolae. Quum enim ex terra et ab animantibus omnia hominum alimenta proveniant, his colendis

256 [A szó eredetileg: *exiguae*, melynek utolsó betűje áthúzza, feléírva: *a*.]257 [A szó eredetileg: *societatib*, melynek utolsó két betűje áthúzza, feléírva: *e*.]

258 [Utána áthúzza: selectorum]

259 [Utána áthúzza: seu]

260 [A szó eredetileg: *destinatum*, melynek utolsó két betűje áthúzza, feléírva: *o*.]

261 [Utána áthúzza: hisce]

262 [Eredetileg: *Vitam pastoritiam*, melyeknek utolsó betűje (*m*) áthúzza.]

263 [Utána áthúzza: qua]

264 [Utána áthúzza: proprium]

265 [Utána áthúzza: objectum]

266 [Utána áthúzza: post poeta ? eade omni]

267 [Utána áthúzza: vit]

268 [Utána áthúzza: et]

269 [Utána áthúzza: nisi re]

270 [Utána áthúzza: ab omni]

271 [Utána áthúzza: virtutib]

272 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

273 [Utána áthúzza: omni omni hom]

274 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

omnino primam navare operam vitae sustentandae necessitas cogebat.²⁷⁵ Vivebant ergo ruri, naturae bonis atque deliciis fruebantur.²⁷⁶ Familia quondam prolibus aucta secedebant filii, et remotioris ruris regionem colendam cum uxoribus et liberis quaesierunt. Cuius rei vestigia sacer codex in primo Mosis libro, qui *Geneseos* inscribitur, exhibet, et passim orientalium populorum monumenta testantur, quin aliqua etiam in hodiernis quoque Tartaris eiusdem vitae forma remansit. [83] Itaque non²⁷⁷ civitatibus, sed familiis tantum conjungebantur, aberant proinde omnia ea vitae incommoda, quae molestiam facessere, aut virtuti ac innocentiae hominum obesse solent, aberant luxus, invidia, doli, lites omniaque ea, quae²⁷⁸ veris hominum gaudiis tristiam²⁷⁹ affundent, iis contra, quibus tenerrima mentibus hominum voluptas creatur, naturae, innocentis animi,²⁸⁰ amoris mutui, amicitiae, deliciis abundabant, et si quid etiam²⁸¹ adversi accidit, non illud aliorum malitia, sed casu accidit, atque ipse dolor mutuis aliorum solatiis lenitur. Hinc illa vitae rusticanae felicitas, aureique²⁸² illius, quod poetae celebrant, aevi fortuna primorum hominum imago est, poetica fictione aucta atque renovata.²⁸³

33. *Quae utilitas eclogarum, quis finis?*

In describenda pastorum vita imagines plurimae rerum, quas natura fert, pulcherrimorum²⁸⁴ intervenire necesse est,²⁸⁵ quae²⁸⁶ nitida quadam sermonis simplicitate cultae imaginationem afficiunt, mirificeque animum delectant, unde jam illa est utilitas, ut legendo eclogas sensus ille erga naturae decora, qui in plerique nostrum in urbe degentibus obtunditur aut plane hebescit, reficiatur denuo, animusque noster rerum naturalium quodam desiderio, gustumque sentire incipiat, quod multiplicis quidem voluptatis fons est, quum naturae aspectus nobis obvius persaepe minus, quam debeat, nos recreat. Igitur eclogarum et idylliorum lectionis imaginatio exercetur,²⁸⁷ sensusque amisus ad omnem, quae nos circumdat, naturae pulchritudinem citius percipiendam,²⁸⁸ innocentissimamque inde voluptatem hauriendam.²⁸⁹ Illa morum innocentia, tenerrimus amicitiae mutuique amoris sensus, quo praediti pastores vereque

275 [Utána áthúzva: Era]

276 [Utána áthúzva: Aucta]

277 [Utána áthúzva: societati]

278 [Utána áthúzva: tristis]

279 [Utána áthúzva: inter]

280 [Utána áthúzva: facilis]

281 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

282 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

283 Az aranykor témája többször felmerül az antik irodalomban: Hésziodosz: *Munkák és napok*, 109–126.; Vergilius: *IV. ecloga*, *Georgica*, I. 125–128.; Ovidius: *Metamorphoses*, I. 89–112.; az emberiség őskoráról l. Lucretius: *De rerum natura*, V. 771–1427.

284 [Utána áthúzva: intervenire esse]

285 [Utána áthúzva: quum rari degent? de quibus agitur, atque illaque naturae pulchritudine]

286 [Utána áthúzva: nitido – – –]

287 [Utána áthúzva: ad]

288 [Utána áthúzva: innocentissima – – – sensum]

289 [Utána áthúzva: Innocent]

beati videntur: nostrum quoque mentem²⁹⁰ hoc innocentis vitae,²⁹¹ tenerrimique sensus desiderio accendunt. Unde multiplex utilitas ex eclogarum lectione in lectoris animum redundat.

34. *Quae regulae generales carminis pastoritii?*

Ex²⁹² his omnibus jam adparet, quae sint generalia idylliorum praecepta. Nempe 1mo, ut ipse idyllii scopus e rebus rusticis petatur, aut modo pastorum solito tractetur. 2do, ut neque actiones heroicae, neque nimium tragicae utpote a vita rusticana alienae in eclogis occurrant. 3^{io}, ut characteres agentium secundum²⁹³ ideam pastoritiae vitae formentur, nihilque illi repugnans in agendi loquendique modo adpareat. 4to, ut similitudines, comparationes, loquendi formulae omniaque sermonis decora e rebus rusticanis petantur. 5to, ut relegionis morumque ratio talis servetur, qualis ab eclogarum scriptoribus²⁹⁴ pastoribus passim tribui solet.

Ad quae capita rediguntur omnia?

Hinc ad actiones, mores, religionem, affectus, characterem atque ad sermonem pastorem in omni ecloga attendendum, diversaque quibus convestiuntur, forma distinguenda est.

[84]

35.²⁹⁵ *Quae forma eclogarum diversa?*

Forma eclogarum diversa est. *Epica* dum poeta suo nomine actionem rusticanam, affectus aut elegantes ruris scenas ipse describit. Uti Virgilius²⁹⁶ Ecl[oga] VI. *Silenus*, VIII. *Pharmaceutria*, X.²⁹⁷ *Gallus*. *Drammatica*, dum²⁹⁸ colloquentes inter se pastores inducit quasi nihil de suo addens. Uti Virgilio Ecloga I. *Tityrus et Meliboeus*, III. *Palaemon*. *Lyrice*, dum seu laeti, seu tristes²⁹⁹ quicumque affectus agrestium aut³⁰⁰ epice, aut dramatice referentur.³⁰¹ Laeti affectus exemplum dat Virgilio Ecloga IV. *Pollio*, tristis Ecloga II. *Messis*. Praecipue Diontis Graeci, *Adonidis*³⁰² *Naeniae* egregium huius eclogae sunt exemplum.

290 [Utána áthúzva: majori innocentiae]

291 [Utána áthúzva: hoc tenero sensu]

292 [Előtte áthúzva: Quum Quae Reg Quum inter solius naturae rationis ? limites]

293 [Utána áthúzva: illud]

294 [Utána áthúzva: secundum]

295 [Utána áthúzva: Quae actiones pastorum erant Quodque]

296 [Utána áthúzva: Ecl. IV. Pallio]

297 [Utána áthúzva: Pollio?]

298 [A szó eredetileg: *colloquium*, melynek utolsó négy betűje áthúzva, felírva: *entes*]

299 [Utána áthúzva: effectu]

300 [Utána áthúzva: refer]

301 [Utána áthúzva: Uti pri]

302 [Utána áthúzva: *Sepulcrum*]

36. *Quae actio eclogae?*

Actiones eclogae,³⁰³ de quibus aut quas inter loquuntur pastores, sunt aut pecudum cura, aut³⁰⁴ festi³⁰⁵ cuiusdam die rusticii sacri memoria, aut certamina carminum, aut narratio seniorum, aut³⁰⁶ mortuorum e suis caetibus laudes, aut piscatio, aut³⁰⁷ casti amores,³⁰⁸ Theocritus, summus eclogarum artifex, piscationem quoque addidit, aliorum poene omnium exempla Virgilius dedit.

37. *Qui mores pastorum?*

Mores pastorum simplices, probi, honestati morali consentanei, longeque a turpitudine morali remoti. Quum enim in societate civili ampla et copiosa non degent,³⁰⁹ avaritiam,³¹⁰ invidiam, odium, inimicitias³¹¹, lites aliaque vitia prorsus ignorant.³¹² Atque hinc illorum agendi ratio candida, amica, familiaris, erga³¹³ sui similis, pia et reverens ergo senes, probosque.

38.

Religio pastorum a poetis simplex fingitur, sed summus illis cultus eisdem tribuitur. Nempe deos agrestes: Panem, Sylenum, Bacchum, Sylvanum, Cererem,³¹⁴ Nymphas, Satyros Faunosque non tantum colere, sed nosse, ac imprimis postremos etiam nonnunquam caetibus suis immixtos videre finguntur, eosque³¹⁵ ovis, hircis, victimarum loco immolatis, fructibus praecipue frugum primitiis super ara e cespite congesta, aut in lucis ac nemoribus aut prope fontes colere, hymnisque appellere.

39. *Qui affectus?*

Affectus pastoribus omnes teneri, nullus vero violentus congruit, facileque re quavis oblivia moventur. Nivis³¹⁶ candor,³¹⁷ nitor glaciei,³¹⁸ arborum pratorumque flores, pecus lasciviens, petulans hercus,³¹⁹ ovicula saliens, regionis³²⁰ amaenae fructus, fluvii³²¹

303 [Utána áthúzva: quae pastoribus – – –]

304 [Utána áthúzva: qua]

305 [Utána áthúzva: quidam dies]

306 [Utána áthúzva: piarum]

307 [Utána áthúzva: amores]

308 [Utána áthúzva: quae omnia]

309 [Utána áthúzva: neque]

310 [Utána áthúzva: habendi]

311 [A szó eredetileg: *inimicitiae*, melynek utolsó betűje áthúzva, felírva: s.]

312 [Utána áthúzva: Hinc]

313 [Utána áthúzva: se – – – pia]

314 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

315 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

316 [Utána áthúzva: et glaciei]

317 [Utána áthúzva: glacies]

318 [Utána áthúzva: flores arborum]

319 [Utána áthúzva: ovis saliens]

320 [Utána áthúzva: pulchra]

321 [Utána áthúzva: sibilus]

sibilus,³²² animos illorum omni jucundiore affectu agit. Congressus inter se, mutua amicitia, cantus, aemulatio, amicitiam, amorem, jucunditatem augent. Dolorem contra facile ciet³²³ flos deciduus, pecus morbida, arbor exusta, luctum quoque³²⁴ lupi rapacitas, mors cuiusquam suorum,³²⁵ fracta puellae fides aut animi duritia. Non tamen affectus isti unquam violenti sunt. Hincque [85] omnem eclogae rationem violaret, qui³²⁶ pastorem³²⁷ luctu ad suspendium aut³²⁸ suimet interneccionem adductum fingeret. Lamentatus pastor silvis, montibus, fluviis³²⁹ animi dolorem gemens aperiat, quin violenter agat.

40. *Qui pastorum characteres?*

Ex his elucet *character* pastorum, nempe mitis, suavis, innocens, probus facilisque flecti animus, mens non sublimium rerum cognitione imbuta,³³⁰ rerum tamen naturalium³³¹ pecorum inprimis, herbarum, arborum, florum studiosissima, sensus tener, apertus,³³² obvio quovis non³³³ tantum hominum, sed etiam pecorum, arborum, florum casu mobilis, atque contra laetitiae e rebus naturalibus³³⁴ facile capax, alieni doloris et gaudii particeps, religiosus in superos, amantissimus, et in ipsa etiam pecora, praecipue oves benignus. Ingenium pastori non rude et obtusum atque acutum. *Character iste*³³⁵ in omnibus quidem pastoribus idem,³³⁶ externis tamen casibus accidentibus interdum variatur ita, ut tristis laeto, senex juveni, maestior hilariori belle opponatur, quod³³⁷ a Theocrito³³⁸ ac Virgilio summis eclogae magistris praeclare servatum.

41. *Quaenam elocutionis ratio carmini pastoritio convenit?*

Elocutio carminis pastoritii,³³⁹ cum omnis sermo³⁴⁰ animi sit imago, characteri prius descriptio congrua sit, oportet. Hinc elocutio simplex et naturalis, non tamen rudis et

322 [Utána áthúzva: suorum]

323 [Utána áthúzva: rasa? occidens]

324 [Utána áthúzva: mor]

325 [Utána áthúzva: puell]

326 [Utána áthúzva: cumque]

327 [Utána áthúzva: lugentem]

328 [Utána áthúzva: inter]

329 [Utána áthúzva: gemitum agen?]

330 [A szó eredetileg: *imbutus*, melynek utolsó két betűje áthúzva, felírva: *a*.]

331 [Utána áthúzva: caipusus]

332 [Utána áthúzva: obu]

333 [Utána áthúzva: hanc]

334 [Utána áthúzott, olvashatatlan szavak.]

335 [Utána áthúzva: utpote]

336 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

337 [Utána áthúzva: in]

338 [Utána áthúzva: ab]

339 [Utána áthúzva: quum]

340 [Utána áthúzva: imago sit]

impolita,³⁴¹ festiva et vivax non tamen³⁴² acuta, ingenua et elegans, non tamen comta nimium et ornata, pastorem decet, sitque adeo sermo illius vivis, sed naturalibus rerum imaginibus, affectibus teneris, minime vero vehementibus, sale³⁴³ quodam festivo, non autem acumine iucundus.

42. *Quae stylo pastoritio propria?*

Styli pastoralis ornamenta sunt praecipua *descriptiones, similitudines, comparationes, apostrophae*.³⁴⁴ Descriptiones aut longiores naturalium imagines, potius scenarum naturae. E. g.

loci:

... Aspice ut antrum

silvestris raris sparsit labrusca racemis. (*Virgilius Ecloga V. 6–7.*)

caprarum:

non ego vos posthac viridi proiectus in antro

dumosa pendere procul de rupe videbo;

carmina nulla canam; non me pascente, capellae. (*Idem: Ecloga I. 75–77.*)

vesperi:

et iam summa procul villarum culmina fumant

maioresque cadunt altis de montibus umbrae. (*Ibidem 84–85.*)

Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuveni

et sol crescentis decedens duplicat umbras. (*Ejusdem Ecloga II. 66–67.*)

Lausus et joci:

Malo me Galatea petit, lasciva puella,

et fugit ad salices et se cupit ante videri. (*Ecloga III. 64–65.*)

[86]

43.

Similitudines quasvis e rebus naturalibus, quos inter vivunt pastores, petere oportebit, seu affectum explicent, seu pulchritudinem, amoenitatem aut quidvis laudent, similitudinibus ornant omnibus. E. g.

Damoetas: Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidos irae.

Menalcas: Dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
(*Virgilius: Ecloga III. 80–84.*)

Tale tuum carmen nobis, divine poeta,
quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.

(*Idem: Ecloga V. 45–47.*)

341 [Utána áthúzva: viva et]

342 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

343 [Utána áthúzva: atque]

344 [A szó eredetileg: *apostrophas*, melynek utolsó két betűje áthúzva, felírva: *ae.*]

Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri
nec percussa iuuant fluctu tam litora, nec quae
saxosas inter decurrunt flumina ualles.
(Idem: ibidem 81–84.)

44.

*Comparatio*³⁴⁵ in ecloga, ut in omni et poesi et oratoria³⁴⁶ ad rei vel magnitudinem, aut tenuitatem, vel ad illius prae caeteris excellentiam, velut oculis subjiciendam inventa est. Ea igitur etiam pastores utuntur, ac praesertim tum, cum rerum, quae cognitionem illorum superant, mentio ingruit.

Urbem quam dicunt Romam, Meliboeae, putavi
stultus ego huic nostrae similem, cui saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic parvis componere magna solebam.
verum haec tantum alias inter caput extulit urbes
quantum lenta solent inter viburna cupressi.
(Virgilius: Ecloga III. 19–25.)

45.

Apostrophen ad³⁴⁷ omnia, quae caelum ac tellus fert,³⁴⁸ oratoria pastores³⁴⁹ dirigunt, arbores, prata, silvas, flumine testes appellant, per animalium, caelum, terram flumina jurant. vos coryli testes et flumina Nymphis (Virgilius: Ecloga V. 21.)

Ante leves ergo pascentur in aethere cervi
et freta destituent nudos in litore pisces...
quam nostro illius labatur pectore vultus.
(Virgilius: Ecloga I. 59–60., 63.)

345 [Utána áthúzva: est apud]

346 [Utána áthúzva: rebus in]

347 [Utána áthúzva: caeli]

348 [Utána áthúzva: dirigi solet a pastoribus]

349 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

46.

Theocritus princeps est, Syracusanus, trecentis fere annis Christi aetate prior, omnem poene carminis pastoritii materiam exhaustit.³⁵⁰ Praeclara sunt omnia huius auctoris opera. Praecipue tamen ab eruditis laudentur illis Idyllia: *Cyclops*, *Cantores*, seu verius *Tibicines*, *Piscatores*.

*Moschus*³⁵¹ Siculus uti aetate, ita etiam gratia et venustate Theocrito inferior, multum a nativa illa idylliorum simplicitate recedens, allegorias panegyres ornatiores idylliis suis admiscit, quorum praecipuum habetur, quod *Europa* inscribitur.

*Bion*³⁵² Smyrna, Ioniae urbe non ignobili oriundus ornatum et sermonis lautitias prioribus adhuc magis consecatur, antithesibus ludit maxime, ingeniosior quam cultior. *Adonidis funus*, seu *Sepulcrum* praecipuum est operum illius, quae ad nos pervenerunt.

Editae sunt *Theocriti reliquiae* Graece et Latine ex recensione et cum adversionibus Th. Chr. Harles,³⁵³ Lipsiae, 1780. 8. maj.

Bionis et Moschi quae supersunt cum notis I. Heskin, recensuit Th. Chr. Harles, Erlangae, 1780. 8.

Ex Latinis

P. Virgilius Maro. Mantuae tenui e familia natus eclogis primum atque idylliis Romae inclaruit, Latinorum poetarum omnium uti epico, ita etiam bucolico carmine princeps. Theocriti Graeci aemulus ac imitator, quod etiam legenti apparet, sunt enim in illius eclogis loci bene multi, qui³⁵⁴ Theocriti potius, quam Virgilii esse videntur. *Editio*³⁵⁵ operum Virgilianorum absolutissima³⁵⁶ dissertationibus, excursibus omnique illustratione ac eruditione refertissima est illa, quam clarus *Heyne*³⁵⁷ Universitatis Göttingonae bibliothecarius ac aestheticae professor adparavit. Lipsiae apud Iritschium 1788.

*Nemesianus et Calpurnius*³⁵⁸ ambo illius imitatores tempore, ingenio, fictione ac omni demum elegantia exemplari suo longe multumque posteriores. *Editio* Nemesiani Eclogae VI et Calpurnii Eclogae VII. cum notis variorum. Mittaviae 1773. 8. maj.

350 [Utána áthúzva: Summa certe]

351 Moszkhosz (Kr. e. 150 k.) görög költő. Fennmaradt bukolikus költeményeiben kevés a pásztori jelleg, inkább az erotika és mitológia jellemző rá.

352 Szmírnai Bión (Kr. e. 100 k.) görög költő. Legjelentősebb fennmaradt műve *Adonis sírfelirata*, amelyben Aphroditének panaszoja el sorsát a halott ifjú. Töredékeiben a korabeli bukolikus költszet jellegzetes témái lelhetők fel.

353 Gottlieb Christoph Harleß (1738–1815) német klasszika-filológus. Az erlangeni egyetem könyvtárosa volt, több latin és görög szerző művét kiadta.

354 [Utána áthúzva: aperto]

355 [Utána áthúzva: vero]

356 [Utána áthúzva: est]

357 Christian Gottlob Heyne (1729–1812) német klasszika-filológus.

358 Marcus Aurelius Olympius Nemesianus (Kr. u. 283 k.) és Titus Calpurnius Siculus római eclogaköltők. Előbbtől csupán *A vadászatról* írt tankölteménye maradt fenn, és négy bukolikus költemény. Az utóbbi neve alatt 11 ecloga maradt fenn, de az utolsó négyet metrikai okok miatt Nemesianusnak tulajdonítják.

*Ausonius*³⁵⁹ (edit. Amstelodami³⁶⁰) argutias potius, quam eclogas scripsit. Post barbara deinde saecula renascentibus litteris bucolici quoque carminis scriptores³⁶¹ stylo quidam Latino Virgilium non infeliciter imitati sunt, inter quos praecipui habentur: Vida,³⁶² Sannazarius³⁶³ et Rapinus.³⁶⁴

[88]

Ex Italis

Italorum idyllia et eclogae non colloquia pastorum, sed potius drammata sunt pastoritia, vereque scenis potius, quam lectioni adcommodatae. Praecipua sunt his in poematis opera: *Tasso*,³⁶⁵ *Guarini*³⁶⁶ et *Metastasio*.³⁶⁷

Idyllia proprie talia *Sannazaro*, *Mamanni*,³⁶⁸ *Buonarelli*³⁶⁹ et *Vicini*³⁷⁰ magnae suae gloriae scripserunt.

Omnium istorum opera Venetiis diversis annis edita reperiuntur.

Ex Anglis

Spenser,³⁷¹ Ambrose Philips,³⁷² Gay,³⁷³ Pope³⁷⁴ et Shestone³⁷⁵ sunt inter Anglos non

359 Decimius Magnus Ausonius (310 k.–395) római költő, szónok. 20 költeményből álló *Idyllia* című kötete tartalmaz bukolikus témájú verseket is.

360 *D. Magni Ausonii opera ex recensione Jacobi Tollii cum notis variorum*, Amstelodami, 1671.

361 [Utána áthúzza: latini]

362 Marco Girolamo Vida (1485 k.–1566) itáliai humanista, költő.

363 Jacopo Sannazaro (1458–1530) itáliai költő, *Arcadia* című műve pásztori témát dolgoz fel.

364 René Rapin (1621–1687) francia jezsuita író. 1659-ben jelentette meg első művét *Eclogae Sacrae* címen, amellyel kiérdemelte a „második Theokritosz” címet.

365 Tasso 1573-ban mutatta be *Aminta* című pásztori játékát a ferrarai udvarban. A darab Nagy Sándor korában játszódik, szereplői nimfák és pásztorok, hendecasyllabusban és septenariusban íródott. Később több operalibrettó alapjává vált (Mozart: *Il re pastore* – Metastasio librettója; Delibes: *Sylvia* – Jules Barbier szövegével).

366 Battista Guarini (1538–1612) itáliai költő, drámaíró. *Il pastor fido* című pásztori tragikomédiája (bemutató: Padova, 1590) alapjául szolgált Philippe de Monte egyik madrigálygyűjteményének.

367 Metastasio (1698–1782) l. 342. lj.

368 Ottavio Magnanini (1574–1652) a *L'Alceo, favola pescatoria* szerzője.

369 Guido Ubaldo Bonarelli (1563–1608) *Filli de Sciro* című pásztori drámáját 1607-ben Ferrarában adta ki.

370 Gabelhofer valószínűleg a *Egloghe de' migliori poeti latini del 1400 e 1500...* című kötetre gondol, amelynek szerkesztője (szerzője?) a modenai Giambattista Vicini.

371 Edmund Spenser (1552–1599) első jelentősebb műve, a *The Shepheardes Calender* Vergilius *Eclogáit* imitálja.

372 Ambrose Philips (1674–1749) angol költő. Cambridge-i tartózkodása alatt írta pásztori műveinek nagy részét, Spenser egyetlen méltó követőjének tartották.

373 John Gay (l. 232. lj.) *The Shepherd's Week* című művét (1714) Alexander Pope biztatására írta, hogy kiparodizálja benne Ambrose Philips pasztoráljait, az íróniát azonban többen nem vették észre, és Gay művét saját értéke miatt dicsérték.

374 Alexander Pope (1688–1744) *Pastorals* című munkája (1709) hírnevet hozott szerzőjének, aki igényt tartott az „angol Theokritosz” névre, és rossz néven vette, hogy Ambrose Philipsset tartják a legjobb eklogaköltőnek.

375 Helyesen: William Shenstone (1714–1763) angol költő. Az angliai kertművészet egyik első képviselője. Pásztori költeményeket írt.

tantum, sed ubivis celeberrimi, Graecorum imitatores felicissimi.

E Gallis

*Ronsard*³⁷⁶ et *Racan*³⁷⁷ antiquiores eclogarum scriptores, verum adparet in illis operibus ea, qua scripserunt, aetate, Gallorum linguam, non uti hodie excultam fuisse.

*Segrais*³⁷⁸ sine controversia recentiorum princeps, ei proxima est *Madame Deshoullieres*,³⁷⁹ Fontanelle,³⁸⁰ Gresset³⁸¹ (jocosus), Leonard,³⁸² Desquin. Parisiis et a la Haye eorum opera reperies.

E Germanis

*Salamoni Gessneri*³⁸³ omni exceptione major,³⁸⁴ aetatis naturae Theocritus, opera ejus omnium poene Europaeorum gentium linguis edita sunt.

Accedunt Kleist,³⁸⁵ Schmid,³⁸⁶ Blum, Voss,³⁸⁷ [...]

[89]

Exempla e *Virgilio* exposita sunt: Eclog. I. *Tityrus*, Ecloga IV. *Pollio*, Eclog. V. *Daphnis*.

E *Theocryto Piscatores*

E *Gessnero*³⁸⁸

376 Pierre de Ronsard (1524–1585) francia költő, nagyon sok eclogát írt.

377 Honorat de Buëil, seigneur de Racan (1589–1670) francia költő, a francia akadémia tagja. *Les Bergeries* (1619 k. eredetileg *Arthénice*) című pásztorjátékát Vergilius, Tasso, Guarini már említett műveinek inspirációjára írta.

378 Jean Regnault de Segrais (1624–1701) francia költő, a francia akadémia tagja. Pályája elején Vergiliust fordította, és pásztori költeményeket írt.

379 Antoinette du Ligier de la Garde Deshoullières (1638–1694) francia költő. *Idylle. Les Moutons* címen idilleket adott ki.

380 Bernard le Bovier de Fontenelle (1657–1757) francia író. *Poésies pastorales* (1688) címen írt eclogákat.

381 Jean-Baptiste-Louis Gresset (1709–1777) francia költő. A jezsuiták La Flèche-i kollégiumában tanult, ahol szabadidejében Vergilius *Eclogáinak* fordításával foglalkozott.

382 Nicolas-Germain Léonard (1744–1793) francia költő. 1766-ban adta ki *Idylles morales* című pásztori költeményét.

383 Salomon Gessner (1730–1788) svájci költő és festő. *Daphnis* (1754), *Idyllen* (1756, 1772) címen alkotta meg pásztori költeményeit. [Utána áthúzva: sine]

384 [Utána áthúzva: Horatius noster]

385 Ewald Christian von Kleist (1715–1759) német költő.

386 Christian Heinrich Schmid (1746–1800) német irodalomtudós. 1772-ben jelentette meg *Progr. de poesi epigrammatico – pastroritis* című tudományos művét.

387 Johann Heinrich Voss (1751–1826) német költő, lefordította Homérosz *Odüsszeiáit*. *Laise* (1795) című munkája idillikus jellegű.

388 [Itt megszakad a szöveg.]

47. *Quae nominis etymologia?*

Etymologia nominis finem atque originem epigrammatum indigitat, eam ex ἐπί (ad, super, in) et γράμμα (littera, scriptio) compositum denotat³⁸⁹ primum³⁹⁰ domorum, monumentorum aut sepulcrorum titulis epigrammatum nomen inditum, ac demum ad omne carmen, quod describendae alicui rei aut homini destinatum esset, extensum fuisse.

48. *Quae epigrammatum species?*

Quum itaque aut vere titulis³⁹¹ monumentorum congruit, aut occasione quavis in rem aliam aut personam cadatur, duplex epigrammatum genus distinguendum erit: nempe alterum a inscriptionum, alterum festivorum carminum breviorum.

49. *Quid epigramma?*

Utrumque epigrammatii genus hac descriptione continetur: est parvum quoddam³⁹² poema rerum memoratu dignarum narrationem aut descriptionem continens.

50. *Quid epigraphe?*

Primum igitur³⁹³ illud epigrammatum genus occurrit, quod monumentis quibusque congruit, atque adeo *epigraphe* superscriptio vocatur, estque *monumenti cuiusdam eiusque finis declaratio brevis*. Quum enim delubra deorum, templa quaevis, lapides sepulcrales, monumenta ducum heroum gentiumve memoriae consecrata scriptura simul aut aere affuso vel affixo, aut incisis in lapidem litteris ornarent, omne illud simplex ac breve dictum vel carmen deinde epigramma dictum est.

[91] 51. *Quae sunt epigraphaeon regulae?*

Epigraphaeon regulae sunt quoad argumentum 1mo, ut *objectum*, si non continuo ornatur, quid sit, primum exprimatur, namque si objectum tale sit (uti domus), quod jam oculis pateat, illud porro insinuare supervacuum foret. 2do, ut objecti eiusdem *finis*³⁹⁴ insinuetur, quod semper servandum. 3^{io}, ut dignitas et pretium³⁹⁵ extollatur breviter, quod ibidem in iis praesertim fieri debet, in quibus munificentia³⁹⁶ conditoris publicum aliquod bonum praecipue intendit. 4to, ut conditoris aut statutoris mentio

389 [Utána áthúzva: inscribendis]

390 [Utána áthúzva: titulis]

391 [Utána áthúzva: aut personis rebusque]

392 [Utána áthúzva: poema, in quo poeta statum]

393 [Utána áthúzva: de]

394 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

395 [Utána áthúzva: quod]

396 [Utána áthúzva: po]

ingeratur, quod tum sollummodo necessarium, si pietatis ac beneficentiae praecipuum inde exemplum sequatur.

Brevissima est inscriptio illa³⁹⁷ infixi domui militum veteranorum Berolini: ³⁹⁸ *Laeso et invito militi*. Aut illa Romae sacerdotibus aetate ac morbo functis: *Veterano sacerdoti*.

Quoad stylum autem brevia sint, maximeque simplicia, ornatumque omnem a gravitate rei et cogitatu, non a sermone adipiscantur.

52.

Si quando epigramma in sepulcrum³⁹⁹ cudatur, illud epitaphium dici solet ab (ἐπι) supra et (τάφος) sepulcrum. Illud quidem praeter caetera hoc peculiare habet, ut⁴⁰⁰ nomen eius, qui conditus est, virtutes eius praecipuas, mortis genus (si gloriosum aut insolitum fuit), faustam precationem, ponentis quoque nomen contineat. E. g. Epictetis⁴⁰¹ e Graecis

Servus erat Epictetus
corpore contracto
opibus frus
Immortalibus carus

Marati⁴⁰² in Helvetia, egenitus Burgundia:

D.⁴⁰³ O. M.
Caroli, Incltyti Fortissimi
Ducis Burgundiorum
Exercitus
ab Helvetis Caesus
hoc
sui monumentum
reliquit.

[92]Isaaci Newtonii
Isaacum Newton
quem

397 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

398 Berlin

399 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

400 [Utána áthúzva: sing]

401 Epiktétosz (Kr. u. 55 k.–120. k.) görög sztoikus filozófus.

402 Murten (Morat) svájci város. A felirat helyesen: Caroli fortissimi Burgundiorum ducis exercitus Muretum obsidens ab Helvetiis caesus, hoc sui monumentum reliquit. I. (Merész) Károly és a svájci sereg itt ütközött meg 1476. június 22-én. A csata Károly megsemmisítő vereségével zárult.

403 [Előtte áthúzva: Caroli]

Immortalem
Testantur Astra, Tellus, Natura
Mortalem
fuisse
hoc marmor testatur.

53. *Quid praecipui habent epitaphii?*

Id enimvero in epitaphiis praecipuum est, quod a religiosa quadam insinuatione incipiant, et in faustam precationem vel adhortationem plerumque desinant. Veteres quidem D. D. M. M.⁴⁰⁴ i. e. Diis Manibus⁴⁰⁵ in fronte posuerunt, quod quia cum Christianae religionis doctrina pugnare videtur,⁴⁰⁶ Christiani P. P. M. M. (piis manibus: quasi pie defuncti animae commendandae) scripserunt, aut eius loco D. O. M., Deo Optimo Maximo. Quumque veterum sepulcra plerumque poenes viam publicam essent, eo potissimum fine, ut et praetereuntes incolae, et peregrini transeuntes virorum, qui cum gloria obierunt, nomen et famam nossent, plerumque *siste viator* in principio ponebant. Quumque religio Christiana vitam hanc mortalem ceu peregrinationem, qua in patriam caelestem tendimus, cultoribus suis proponat,⁴⁰⁷ Christiani eandem sepulcrorum epigraphen retinuerunt: Graeci deinde Christi nomen contractis χ et ρ majusculis superposuerunt.

Finem epitaphii plerumque⁴⁰⁸ 1)⁴⁰⁹ allato mortis die, genere clauditur, e. g. lue grassante⁴¹⁰ pia caritatis victima cecidit. 2) adjecto eorum, qui monumentum posuerunt, nomine e. g.

Cajus Fil.
L. L. Q. P. (lubens lugensque posuit)
vel. Portia conjux
L. M. Q. P. (lubens maerensque)
aut
Proles superstites
LL. LL. Q. PP.

[93]

3) Adjecto voto: e. g. Sit tibi terra levis – vel Aeternum vale! – Propitium pia Deum anima habeat.

404 [Utána áthúzva: in fronte – – –]

405 [Utána áthúzva: inf]

406 [Utána áthúzva: valens?]

407 [Utána áthúzva: mirari non d.]

408 [Utána áthúzva: simpliciter]

409 [Utána áthúzva: autr adjecto pio aliquo voto majoribus]

410 [Utána áthúzva: hom]

4) Adhortat: e. g. Vale! Viator! et piis manibus bene precare, aut viri jacturam dole, virtutem imitare, nomen condenda.

53. [?]

Plurima sunt litterarum vocumque compendia in antiquis praesertim lapidibus, quae nosse juverit, quaeque Noltenius⁴¹¹ collegit.

54.

Sequitur nunc alterum epigrammatum genus, et quidem festivorum carminum brevium. Iocamur autem vel acumine mentis, vel teneritudine atque lepore expressionum. Hinc festivi etiam epigrammatis duae species nascuntur: acuminosum et festivum.

55.

Festivum est lusus aliquis, quem affectus teneri de materia non grandi, aut lepida quaedam divexatio, aut⁴¹² ludicra tragicorum affectuum imitatio, aut descriptio blanda, aut amicabile quidam sensus brevi carmine praesertim hendecasyllabo, quod phalecium dicitur, exprimitur. Summus in ea re artifex Catullus fuit.

56.

Ludicra itaque illa plerumque aut affectum imitantur ex joco, qui rei⁴¹³ objectae tenuitati proprie non convenit: sic ille Catullus passerem mortuum deplorat,⁴¹⁴ deos caelestes ac inferos appellans, aut etiam⁴¹⁵ festivaque descriptione, uti est descriptio phaseli⁴¹⁶ apud Catullum, aut denique breve⁴¹⁷ et grave⁴¹⁸ nonnunquam epistolae instar compositum carmen, uti est eiusdem Catulli ad M. T. Cic. item ad alium amicum, qui pessimos illi poetas miserat.⁴¹⁹

[94] 57. *Quid epigramma proprie?*

Alterum festivorum epigrammatum genus, quod hoc sibi nomen proprio veluti jure vindicat, est exiguum⁴²⁰ poema, in quo poeta res aut personas memorabiles brevissimo, simplici ac festivo carmine singulari ac insolita quadam notatione legentibus sistit.

411 Vö. Johann Friedrich Nolte (1694–1754): *Lexicon Latinae Linguae antıbarbarum quadripartitum*. 1744.

412 [Utána áthúzva: lusus lus]

413 [Utána áthúzva: tracto?]

414 Catullus: 2.

415 [Utána áthúzva: insigni]

416 Catullus: 4.

417 [A szó eredetileg: *brevıs*, melynek utolsó két betűje áthúzva, felírva: *e*. Utána áthúzva: *gravis*]

418 [A szó eredetileg: *gravis*, melynek utolsó két betűje áthúzva, felírva: *e*.]

419 Catullus: 40.

420 [Utána áthúzva: carmen]

58. *Quod illius objectum?*

Objectum illius est res omnis, omnis homo, omne animantium genus, nihilque adeo in hac rerum universitate existit, in quod aut de quo epigramma fieri non posset.

59. *In quo acumen situm est?*

Acumen illud ex aequalitatis aut inaequalitatis notatione venit. Quemadmodum enim acumen mentis in eo potissimum elucet,⁴²¹ si quis celerrime punctum illud⁴²² animadvertat, in quo res duae aut plures vel conveniunt, vel disconveniunt: ita fere⁴²³ acumen in epigrammatis ex inventione similis alicuius et insolito quaedam similitudinis puncto consistet.

60. *Qui fontes epigrammatum?*

Fontes⁴²⁴ acuminum sunt ea omnia, quae cum re aut natura sua⁴²⁵ conjuncta, aut similitudine aliqua veluti affinia sunt, adeoque loci inventionis sunt: comparatio, similitudo, opposita, consequentia, causa seu ratio.

61.

Comparat lepida rerum, quae nihil inter se commune habere videtur, e. g. *Mart[tialis]* Liber I. ep[igramma] 48.⁴²⁶

Nuper erat *medicus*, nunc est *vespillo* Diaclus
Quod vespillo *facit, fecerat* et medicus.

Similitudine, quum praesertim vitia aegritudinibus, virtutes contra splendidissimus quibusque rebus assimilantur.

Owen:⁴²⁷ Liber 6. in iudicem:

Qui pro justitia⁴²⁸ poscit sibi munera minos
Est similis pisci, quando capit, capitur.⁴²⁹

[95]

Litigat et *podagra*, Diodorus, Flacce, laborat,

421 [Utána áthúzva: ut qu]

422 [Utána áthúzva: adv]

423 [Utána áthúzva: argumen]

424 [Utána áthúzva: epigrammatum]

425 [Utána áthúzva: aut s]

426 [47.]

427 John Owen (1564–1622) walesi epigrammaíró. 1606-ban kezdte el publikálni verseit, 12 könyvnyi epigrammát írt, a brit Martialisnak nevezték.

428 [Utána áthúzva: petit sibi]

429 Qui post iustitia poscit sibi munera, Minos,
Est similis pisci: quando capit capitur. VI. 6.

Sed nil patrono porrigit, haec *chyragra* est.
(*Martialis: Liber I. epigramma 99.*⁴³⁰)

Opposita saepe, praecipue ad ridiculum, plurimum faciunt, aut quando ex oppositis rei vilitas aut hominis turpitudine elucescit.

Quem recitas, *meus* est, o Fidentine, libellus.
Sed male quum recitas, incipit esse *tuus*.
(*Martialis: I. 39.*)⁴³¹

Owenus in adulatorem et invidum

Zoilus et Gnatho non re, sed nomine distant,
Virtutem ille bonis invidet, iste malis.⁴³²

Consequentia, quae non necessario ex re fluunt, sed lepide⁴³³ ac jocose deducuntur.

Si memini, fuerant tibi quatuor, Aelia, dentes
Exspuit una duos tussis et una duos
Jam segura potes totis tussire diebus
*Nil est hic quod agat, tertia tussis habet.*⁴³⁴
(*Martialis: I. 20.*)

*Causa rei*⁴³⁵ primum enarratione multorum effectuum suspensa, tum vero in fine reddita, praesertim si alia sit, quam quis conjiciat, mirabilis plane atque acuminosa⁴³⁶ magis in animum incurrit.

Thais habet nigros, niveos Leconia dentes,
Quae ratio est? – *emtos haec habet, illa suos.*
(*Martialis: V. 44.*)⁴³⁷

62. *Quae partes epigrammatis?*

430 [98.]

431 38.

432 III. 188.

433 [A szó eredetileg: *lepido*, melynek utolsó betűje áthúzva, feléírva: e.]

434 Si memini, fuerant tibi quattuor, Aelia, dentes:

expulit una duos tussis et una duos.

Iam segura potes totis tussire diebus:

nil istic quod agat tertia tussis habet. (I. 19.)

435 [Utána áthúzva: per suspensionem redd]

436 [Utána áthúzva: manet]

437 V. 43.

Omne igitur epigrammata duas praecipue partes habet, nempe *insinuationem* et *solutionem*. Insinuatio continet objectum ipsum et notam,⁴³⁸ et rem assimilata[m] aut comparatam, solutio autem comparationis ipsius rationem et similitudinis notam.⁴³⁹ Altera diversi modo praecedit aut sequitur, plerumque autem in finem rejicitur, ut in epigrammate ultimo adducto.

63.

Stylus epigrammatum simplex, omni ornatu vacuus, sola puritate ac perspicuitate⁴⁴⁰ placet. Forma brevis, ita ut acumen fulguris instar cito luceat, cito transeat.

[96] DE POESI LYRICA

§

Lyricae poeseos nomen a lyra ductum moris antiqui nos admonet, quod veteres tum Graeci, tum Latini ad lyram vel cytharam deorum, hominumque laudes canebant, aut ad exultantis affectus agitati animi sensa cantu quodam solito fortiori et carmine musice aptato prodidere.

§ *Quid carmen lyricum?*

Est sensationis, qua poetae animus tum ex objecti alicujus perceptione fortissima agitur, perfectissima expressio carmine ad lyrae ac citharae sonum aptato. Hinc ad poesim lyricam omne illud poematum genus refertur, in quibus fortis et vehemens animi commotio magis, quam assidua meditatio elaborasse videtur.

§ *Unde lyrici carminis origo repetenda?*

Lyrici carminis origo est antiquitate generi prope humano par. Nam ea est hominum natura, ut forti aut imaginatione quadam aut repentino animi motu agitati, in verba pressa gravia multumque significantia erumpant. Accedit ea quoque usu perinde quotidiano confirmata observatio, homines dum cogitationi suae inhaerent, in tonos quosdam variosque vocis sonos erumpant, quin affectuum e vocis modulatione cognoscendorum rationem ipsi ultro jam a puero novimus. Ipsimet vocem pro varietate affectus varie temperamus, et continuo e loquentis tono, quo sit animo, quo affectu regatur, vel a longe auguramur, soloque aurium indicio discernimus. Hinc poesis lyric[a]e origo facile indicabitur nempe [97] gratas ejusmodi animi sensationes saepius revocare ac veluti resentire homini volupe est, hinc ejusmodi sensationes, ut saepius revocarent, quae animo exciderant, tum expressiones, quaeque tum animo obversabantur imagin<an>es metro cantibus idoneo sibimet expressere, cantuque

438 [Utána áthúzva: quam capit poeta; solutio autem ostendet]

439 [Utána áthúzva: Insi]

440 [Utána áthúzva: omne]

frequentius repetito suae suorumque memoriae mandabant,⁴⁴¹ quae carmina deinde litteris tradita serius posthac lyrici carminis exemplaria fuere. Quumque ejusmodi carminibus fortius viderent moveri canentium animas,⁴⁴² carmina hujusmodi multa deinceps composuere, ad pios gratosque erga deum animi sensus provocandos, ad heroum et praeclare de patria meritorum memoriam servandam, ad virtutis commendationem ejusmodi carmina cantu publico vulganda composuere, ubi sunt Mosis et Sororis Mariae cantica, psalmique Davidi ac quam plurimi.

§ *Quae poematum lyricorum diversitas?*

Cum ex forti quadam et vehementi sensatione carminis lyrici originem ducendam esse hactenus viderimus, sensationis autem hujus diversa sit ratio, carminis etiam lyrici diversa denominatio orta est. Si enim sensatio illa, quam poeta lyrico carmine exprimit, fortis et vehemens ex objecto sublimi admiratione digno, aut natura sua excellenti orta est, carmen illud proprie *oda* dicitur. Si autem fortis et vehemens sensatio teneriorem affectum, sed constantem licet privatum solique poetae proprium suavi potius, quam sublimi stilo expressum carmen contineat, *cantus* dicitur, seu cantilena.

§ *Qui fontes carminis lyrici?*

Gravis sensatio assidua interdum meditatione oritur. Quum enim poeta objecti⁴⁴³ cujusdam meditatione animum ita applicat, ut summam illius claritatem persentiscat, seu veritas illa moralis sit, seu objectum quoddam physicum, sensatio haec veluti intellectus esse solet, qua velut [98] lumine quodam et insolita claritate rem cogitatum sibi intueri videtur, eamque⁴⁴⁴ repraesentationem carmine exprimat, singularis certe tum objecti claritas et veluti sub aspectum cadens odae fons erit. Vehementer praeterea imaginationes aut unius rei factique excellentis, quod praeteriit, aut casus et facti praesentis ad vivam et insolitam rei descriptionem urget,⁴⁴⁵ unde alter fons carminis lyrici *fortis velut incensa* quaedam imaginatio existit. Denique experimento discimus, hominem affectu agitatam ad eloquendum impelli, brevibus tunc sonantioribus et significantioribus verbis uti, unde tertius fons lyrici carminis *affectus humanus* esse merito dicitur.

§ *Quae odarum species?*

Odas igitur illas, quae attributorum divinorum claram perceptionem aut divinorum beneficiorum sensum continent, hymni seu odae *sacrae* dicuntur, illae contra, quae heroum res gestas celebrant, *heroicae* appellabantur, illae deinde, quae veritatem moralem quandam pertractant, aut res physicas cantu eferunt, *philosophicae* ac morales vocari solent. Denique odae illae, quibus casus quidam adversus aut sinistra hominis fortuna canitur, *tragicae* dicuntur.

441 [Utána áthúzva: eunt]

442 [Utána áthúzva: hoc]

443 [Utána áthúzva: veritatis]

444 [Utána áthúzva: adeo]

445 [Utána áthúzva: atque ad]

§ *Quae carminis lyrici virtutes?*

Virtutes carminis lyrici ad has 5 reducuntur: entusiasmum, verosimilitudinem, brevitatem, saltum recens et inexpectatum. Entusiasmus, quasi numinis quadam inessio poetis tum Graecis et Latinis, antehac a suis tributus est. In ode autem entusiasmus est illa mentis elevatio et purgatio, quae ex congestis cumulatisque imaginibus animo simul obversantibus et affectibus intima quaeque agitantibus oritur. Qualis e. g. est ille Cumanae Sibillae apud Virgilium Deus, ecce Deus.⁴⁴⁶

Verosimilitudo partim objectum ipsum [99], partim affectum, quem poeta simulat, regere debet. Nimirum poeticam hic verosimilitudinem intelligimus nihilque opiniononi, quam de re aliqua poetae, aut de characteribus seu deorum, seu hominum adoptarunt, adversari debet. In affectibus autem, ut in graves ac vehementes, e rerum tenuium occasione, nec leves atque suaves e rebus sublimibus petantur.

Brevitas illis praecipue odis propria esse debet, in quibus animi commotio vehementissima regnat, longe enim a vero alienum est vehementem, fortemque commotionem quemquam hominum sustinere posse.

Saltus odae si nimirum ab una extrema idea ad alteram continuo delabatur poeta omissis quibusque intermediis. Id, quod homini vehementer concitato aut multis animo imaginibus turmatim occurrentibus evenire solet, ut disjunctissima conjungat. E. g. illud psalmi: vidi impium exaltatum super cedro Lybani transivi – et ecce non erat,⁴⁴⁷ ubi intermediae illae ideae de occasu impii omnes omittuntur.

Recens denique ac inexpectabile illud esse solet, quando aut insolitum quoddam numen rebus a poeta propositis effunditur, aut quando novae quaedam imagines ex aliis componuntur, quas imaginatio alias fingere non solet.

§ *Quod odarum a caeteris poematis discrimen?*

Praecipuum odarum a caeteris poematis discrimen est sublimitas. Sublimitatis autem nomine aut rei sublimis omnemque vulgarem cogitandi [100] rationem excedentibus aut ex⁴⁴⁸ descriptionis et comparationis ratione orbam excellentem quandam maximamque ideam. Unde sublimitas rei et sublimitas sermonis recte distinguitur. Sic sublimitas rei est in illo divinae Scripturae loco: Dixit, et facta sunt.⁴⁴⁹ Ubi divina potentia excellens idea datur. Item in illo Horatii:

Omnia terrarum subacta,
praeter atrocem animum Catonis.⁴⁵⁰

446 [Utána áthúzva: Deus]

447 Zsolt, 37, 35.

448 [Utána áthúzva: rerum]

449 Zsolt, 33, 9.

450 et cuncta terrarum subacta
praeter atrocem animum Catonis. (*Carminum* II. 1. 23–24.)

Sublimitas autem expressionis est illud⁴⁵¹ Horatii:

Exegi monumentum aere perennius,
regalique situ pyramidum altius,
quod non imber edax, non aquilo inpotens
possit diruere, aut innumerabilis
annorum series, aut fuga temporum.⁴⁵²

§ *Quae stili lyrici ornamenta?*

Stili lyrici praecipua ornamenta sunt: metaphorae, hypotyposis, personificationes, prosopopoeiae. Metaphorae quidem occidaciores fortes autem, remque similitudine quae maxime attributa rei imaginationi ope idearum adsociationis veluti praesentia reddat. E. g. Horatius

Illi robur et est triplex

circa pectus aera, qui fragilem truci
 commisit pelago ratem primus.⁴⁵³
(Carminum I. 3. 9–11.)

Hypotyposes poetae lyrici ita efformant, ut res quasque sensibiles colligarunt, ut ex illis pictura magis, quam descriptio existat. E. g.

Qua pinus ingens, aliaque populus
umbram hospitem consociare amarit
ramis, et obliquo laborat
nympha fugax trepidare rivo.⁴⁵⁴
(Horatius: II. Od. 3.)

Personificatio, in virtutibus ac vitiis malis item physicis, aut etiam animi humana forma pictorum instar proponendis lyricis tum Latinis, [101] tum Graecis familiaris est. Sic curas, sic furores animi humana specie ipsa mythologia offert, sic mortem Horatius omnibus innotare personificatione eloquitur.

*Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
regumque turres.*⁴⁵⁵

451 [Utána áthúzva: sublim]

452 *Carminum* III. 30. 1–5.

453 Helyesen: Illi robur et aes triplex / circa pectus erat, qui fragilem truci / commisit pelago ratem

454 Quo pinus ingens albaque populus / umbram hospitem consociare amat / ramis? Quid obliquo laborat / lympha fugax trepidare rivo?

455 I. 4. 13–14.

Ubi mortem veluti personificatam intuemur. Denique prosopopoeja, seu excellentium virorum orationes et dicta cum sublimitate vehementique affectu efferunt, exemplo est ode 5. L. 3. Horatii: ubi Reguli⁴⁵⁶ orationem ad proceres dictam adfert.

§ *Eccur totum istud carminis genus lyricum dicitur?*

Quia ad lyram et cytharam cantari consueverant, hinc uti verso musicae tono aptaretur magis, diversa haec metra inventa sunt. Ditiones nimirum ac nobiliores viri Augusti praesertim aetate poetas hospitio, opibus, fortunis etiam ornarunt, qui deinde sub convivio ad lyram ac cytharam carmina ab se composita canebant. Sacri etiam hymni ad chordae sonitum publice recitati, qui mos aliis etiam gentibus familiaris erat, prout apud Germanos, novimus Saccidas et Bardos, tum sacris, tum heroum factis cantu et musica celebrandis, sequiori autem aevo in equitum castellis ludicris quibusve cantandis addictos fuisse.

§ *Quomodo tristes odae alias enim nuncupari solent?*

Carmina illa seu lyrica sint, seu alia, quae tristitiam et moerorem ob mortem viri cuiusdam magni aut ob adversum quemvis casum continent, elegiaca dicuntur. Sic illa Horatii oda in mortem Virgilio.

§ *Quid tibi elegiarum nomine censeripotest?*

Proprie autem carmine elegiaco designatus illud genus, quo versibus hexametro et pentametro alternantibus summum de re aliqua moerorem aut similem animi sensum poeta [102] exprimit. Ipsum elegiae nomen a Graeco ἔλέγειν quasi ἔλγειν a fletu et singultu miserorum nomen accepit. Principio quidem elegia rebus tantum tristibus adhibita fuit, quod ex illo *Tibulli*:

Flebilis indignos elegaea solve capillos
ac minus ex vero nunc tibi nomen erit.⁴⁵⁷

Quamvis vero soli tristitiae apta videretur elegia carmine tamen hoc postmodum ad lusus, amores, jocos et suavis res quosque affectus adhibita fuit, itaque jam ipso *Horatii* aevo, qui ajit:

Versibus in Paride junctis quaerimonia primum
post etiam inclusa est voti sententia compos.⁴⁵⁸

456 Marcus Tilius Regulus (Kr. e. 307 k.–Kr. e.250 k.) római consul. Az első pun háborúban (Kr. e. 264–241) a punok fogságába került, akik követségbe küldték Rómába, hogy beszélje rá a rómaiakat a békére vagy túszcserére. Regulus azonban a továbbbarcolásra biztatta a senatust, majd visszatért Karthágóba, ahol kivégezték.

457 flebilis indignos, Elegia, solve capillos! / a, nimis ex vero nunc tibi nomen erit! (Ovidius: *Amores* III. 9. 3–4.)

458 *De arte poetica*, 75–76. Helyesen: *in Paride* helyett *impariter*. Versibus impariter iunctis querimonia primum, / post etiam inclusa est voti sententia compos...

§

Carminis autem elegiaci haec est ratio, et forma ponitus propositio ipsa, quae deinde rationibus, similitudinibus, comparisonibus, exemplis exornatus, sed simul affectibus interpungitur stilo nec tam sublimi, veluti lyrica, neque admodum presso, proin etiam simpliciore ac fusiore.

§

Id elegiacum stylum praecipue auribus gratum reddit, est illud, quod respirare saepius lectori liceat, propterea quod singulis distichis aut sensus integer, aut saltem pars periodi anterioris claudatur.

[103] DE CARMINE EPICO

§

Carminis epici seu narratorii origo admodum antiqua est. Nullus est enim fere populus, qui non hymnos et cantilenas a majoribus traditas haberet, quo ducum suorum laudes, summorumque virorum memoria celebratur. Quin e cantibus hisce narratoriiis multa Ossiani scripta oblivioni erepta sunt, alia vero apte repurgata. Neque desunt, qui dicant antiquissimum scriptorum primam *Geneseos* partem ex Aegyptiorum, populariumque suorum hymnis collegisse. Nulla nimirum mens est, quae non grata memoria libenter servare, posterisque tradere majorum suorum facinora vellet. Habent suum Kralevitse Majko⁴⁵⁹ etc. Croatae. Habent Stephanum, Corvinum aliosque Hungari. Aliique gentes alios fortitudine inter suos, sapientia, be[ni]gnitate claros, quos antiquis suis ac poene obsoletis cantionibus plebs ultro celebrat.

§

Is apud Romanos et Graecos mos etiam fuit, ut festis diebus ruri praesertim acti laudes, rudī, agrestique carmine celebrarentur, sequiori deinde aevo regum suorum memorias quotannis agentes habuere inter suos, qui historiam simul et poetam agens in festis huiusmodi diebus regum, heroumque laudes ad cytharam canerent aut recitarent. Germanos etiam equites antiquos accepimus domi suae semper ejusmodi narrationibus in convivio in amicorum congressu⁴⁶⁰ domi suae [104] ita delectatos fuisse, ut⁴⁶¹ viros alerent poetica simul et musica exultos, qui rem quamvis, ut ut levis videretur, continuo carmine celebrare debebant ita, ut amorum quoque et vini laudes cantarent,⁴⁶² unde cantorum amatoriorum (Minnesänger) artifices dicti sunt.

459 Marko Mrnjavcsevics (1335 k.–1395) jogilag Szerbia királya 1371 és 1395 között, valójában azonban csak Macedónia egy része felett uralkodott. A szerb epikus költészet egyik központi alakja, ahol Marko Kraljevicsként (jelentése: herceg) emlegetik.

460 [Utána áthúzza: , qui]

461 [Utána áthúzza: domi suae]

462 [Utána áthúzza: unde – – – sit]

§

Subsequis item temporibus multi narrationes has ex ingenii sui abundantia, multis variisque modis exornarunt ac illustrarunt. Cumque mirabilia multa occurrerent, quae hominum vires excedere viderentur, deorum vires, heroibus suis adfuisse pro gentili superstitione sua commiscebantur. Cumque contra⁴⁶³ casus persaepe inexpectatos heroum actionibus intervenisse animadverterent, eadem supersitione inducebantur, ut adversas quoque vires inferorum, coelestium conatui oppositas fingerent. Hinc

§

Carminis proprie epici definitio: est nimirum narratio actionis heroicae gravis ac singularis, cum omnibus impedimentis, superiorum viribus partim auctis, partim solutis, exitu semper felici ac prospero.

§

Objectum igitur ejus est actio, eaque memoratu digna, non casus aliquis, sed consilio ac deliberatione susceptum opus. In casu enim fortuito non impedimenta, non conatus quidam, nullaque adeo hominum aut fortitudo, aut inbecillitas conspicitur, hinc nulla inde heroi laus, nullum viribus humanis incrementum accedit. Praeterea actio multiplici impedimento a fine suo retardata primum recte [105] cerni ac spectari videtur. In rebus simpliciter descriptis ac enarratis affectus quosdam sine attentione ac vires persentiscamus, at vero ubi personas agentes veluti cernimus, ubi vires illarum, conatus, spes metusque, vota et consilia, agendi prudentiam ac dexteritatem conspicimus, simulque advertamus, vires modo super humanas ac coelestes illis opitulari modo adversari non modo causas actionis modosque omnes perspicimus, sed animus quoque noster diversis multisque affectibus hinc inde agitur, unde intellectus simul ac animus noster (Hertz und Verstand) grata quadam *voluptate* perfunditur, hinc tanta carminis epici dignitas, tantumque illius legendi studium.

§

Actio epica id habet commune cum omni actione poetica, ut sit verosimilis, naturalis, animum adficiat, totaque ac integra sit.

Primum *verosimilis*, ne gravibus de causis minuta quaeque aut ex minutis majora quaedam orta fingantur. Interventio deorum, frequentior illorum apparitio, quin deorum inter se concertatio,⁴⁶⁴ virtutum personificatio, et similia verosimilitudinem minime foedit, sed quum haec mythologia veterum fert.

Naturalis est actio epica, non tantum ideo sit, quod actio quaevis heroum aut deorum, aut hominum consilio prius dispositae aut supra virtutis aut humanae prudentiae, aut naturalium causorum effectus sint, sed ideo etiam, quia rerum naturalium idea apud poetas possibilium quoque omnium simul ideam complectatur.

463 [Utána áthúzva: praeter]

464 [Utána áthúzva: quoque ac virtutum]

Animum vero *afficit*, dum ostendit nobis homines cultos, probosque virtute singulari praeditos, vi factorum jactatos,⁴⁶⁵ quorum malis ob [106] humanitatis animorum similitudines virtutis ac religionis aut nationis societatem plurimum adficimur.

Integra denique ad instar corporis humani est. Capite nimirum in exiguum spatium redacto. Frui eo autem seu corpore longiore multisque agentibus et reagentibus viribus conposito ad felicem penitus exitum victis impedimentis prosperat.

Quae singillatim epicae actionis virtutes?

Epicae actionis virtutes bis praeceptis comprehenduntur. Sit una gravis, impedita, suspensa, soluta distincta seu variata, denique ornata.

Unitas eo magis hic servanda est, quo facilius in epico carmine violatur actio enim gravis, ad quam plurium hominum conatus concurrere debet, eo praeterea homines ad id delecti singulari ingenio, fortitudine praestanti, omnique adeo ad agendum prudentia instructi principis personarum molimina juvant. Ut igitur una maneat actio, omnium istorum actiones, conatus, molimina unius personae, principis finem spectare ac promovere debent.

Gravis hoc est spectet opus grande generi humano aut saltem magna illius parti, regno populoque faustum ac prosperum. Talis est navigatio Aeneae apud Virgilium, populi novi et imperii condendi causa, aut⁴⁶⁶ Messiae consummatio apud Klopstockium⁴⁶⁷ hinc merito summus ille Milton⁴⁶⁸ ob id vapulat, quod primorum parentum lapsus actionem neutiquam gravem ac prorsus infelicem epopoeiae forma exhibuerit.

Inpedita nimirum impedimentis quibus referta, quae seu ex agentis imbecillitate, e rerum in animalibus adversitate, e superiorum inferiorumque oppositis viribus oriuntur. Duos autem inpedimentorum fontes novi epici originem statuunt, nempe ignorantiam et praepotentiam. Ignorantiam quidem rerum circa se positaram aut futurarum, praepotentiam autem virium conatus vincentium.⁴⁶⁹

[107]

Suspensa. Quod praecipue per suspensionem expectationis addidi, cum nempe actioni feliciter progredienti et jam fini appropinquanti, repente impedimentum aliquod seu rerum naturalium cursu, seu deorum interventu ponitur.

Soluta. Solutio naturalis nempe ex plurium oppositarum virium confluxi exitus promoveri debet. Inexpectato quidem casu ea impedimenta removeri possunt, quae gravia sunt, viresque omnes humanas superant, idque sedulo canendum, ne futilibus levibusque rebus superiorum vis et auxilium jungatur. Generatim nodus ex ignorantia ortus, agnitione et cognitione solvitur; v. g. ut in Aenea. Oresten immolatura nescit

465 [Utána áthúzva: nobis ostendat]

466 [Utána áthúzva: Mors]

467 Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) hűsz énekből álló eposza, a *Messias* (1748–1798).

468 John Milton (1608–1674) főműve, az *Elveszett Paradicsom*.

469 [Utána áthúzva: Pulchritudine et elegantia Virgilius Homerum, sublimitate contra Homerum Virgilium longe antecedit.]

illum fratrem esse, illoque tandem agnito fugit.⁴⁷⁰ – Nodus autem ex praepotentia per *peripetiam* seu conversionem solvitur, e. g. Iuno Aeneae adversa placatur, atque adeo Venus Aeneam protegens illum feliciter periculis quibusque eripit.

Distincta seu variata. Haec variatio in characteribus, descriptionibus et modo agendi observanda est. Characteres quidem personarum agentium, quibus princeps illa persona juvatur, distincti ac diversi esse debent, ita ut quisque alia virtute polleat, sic fortis Achilles apud Homerum, potens Agamemnon, Nestor sapiens, Ulysses callidus et vafer. – In descriptionibus autem cum toties eadem res, uti praetia, certamina etc. enarranda sint, ne uniformitas perpetua legentem fatiget, vario semper modo descriptio varianda est. Admirabilis est ea in re Virgilius, qui toties praelia, naufragia etc. describendo variat. In agendi denique modo varia semper ratione eadem animi virtus effectus suos prodere debet. Sic semper astute Ulysses agit, alio tamen semper atque alio modo.

Ornata. Ornatus epopejæ praecipue ex hypothiposibus [108] vividis rerum imaginibus, prosopopaejis, orationibus gravibus et diversarum virtutum humanas vires superantium descriptione oritur.

Quae forma epopejæ?

Forma epopejæ his praecipue partibus constat: propositione, invocatione, nodorum et solutionum connexione, exitu denique felici.

Propositione statim ab initio utuntur poetae epici, eamque brevissimis verbis totam enunciant, ut illa Virgiliti:

At nunc horrentia Martis
arma virumque cano etc.⁴⁷¹

Invocatione epici imprimis uti solent ab ipsomet operis principio, ea nimirum de causa, ut operis magnitudinem ac difficultatem lector sentiat, ac ad illum perficiendum coeleste auxilium poeta flagitat. Quam invocationem in decursu etiam saepius repetunt, cum attentionem lectoris acuere, et rei magnae expectationem excitare nituntur.

Implicatione denique. Mira vicissitudo servanda, et singulari artificio in agendum est, ut expectatione, laetitia, dolore, spe ac metu perpetuo lectoris animus circumagatur. Exitus denique felix inde pendet, adeo multa cum accuratone, virium praevalentium effectus, sedatque tumultus oppositarum virium praescribendi veniunt.

Stylus gravis, ornatus, omni fictionis ac orationis lumine distinctus epopejæ convenit. Variari tamen etiam debet, styli pulcritudine et elegantia Virgilius Homerum, sublimitate contra Homerus Virgilium longe antecedit.

[109]

470 Ez a cselekménye Euripidész: *Iphigenia a taurosok között* (Kr. e. 414–412) című drámájának.

471 *Praefatio Aeneidis*, 4–5.

§ Drama vox Graeca, ex Graeco Eolico δραμα̃ν, quod *agere* significat, deductum *actionem* proprie significat. Generatim igitur drama est actionis humanae tristes aut laetae, aut ex tristi laetoeque mixtae imitatio. Unde patet triplex drama tum genus distingvendum esse: triste, jucundum et mixtum. Triste tragaediam, jucundum comoediam, mixtum tragicomediam dixere (Trauerspiel, Lustspiel, Schauspiel).

§ *Quae in dramatis consideranda?*

In dramate praecipue consideranda veniunt, primum ea quidem praecepta, quae actionum, personarum, atque ipsius declamationis rationem continent. Hinc primum ea tractabimus, quae omnibus communia sunt.

§ *Quae actionis dramaticae virtutes?*

Dramaticae actionis virtutes cum epopeja conveniunt omnes, sed quia⁴⁷² hic actio humana non refertur, non narratur aut describitur, sed in scoena veluti de novo agitur, triplicem unitatem sibi peculiarem habet actio dramatica. Alia est nimirum uni[112]tas temporis, unitas loci, unitas actionis.

Unitas loci a veteribus quidem religiosissime servata est. Nam et servari facile poterat, cum actiones pleraeque illustres, celebres ac notae, in foro locisque publicis evenerint, et civilis etiam vitae actiones non nisi apud nobiliores cives editae, in aedibus amplis ac honestis contigerint, facile apud illos poterat unitas loci servari. Propterea quod illorum etiam theatra foris, locisque splendidis repraesentandis aptatum est. Apud nos, diversa vivendi agendique ratione institutos, sufficet ad unitatem loci servandam, ut res in eodem loco, in eadem urbe aut domo contigisse supponatur. Hinc nullum etiam spectatori incommodum oritur, tum enim locum fixum, aedem aliquam aut urbem cogitat ad sociatas plurium locorum ideas simul mente concipit, atque adeo oculo tantum non mente peregrinatur, mutata scoena aliam ejusdem loci partem intuendo.

Unitas temporis servatu difficilior est. Stricte loquendo, haec temporis unitas postulare, ut eodem tempore, quo in theatro agitur, fieri res ipsa posset. Quum autem difficile sit ejusmodi actiones invenire, quae [113] tam brevi temporis spatio, revera poni possit, mirari jam non debemus, siquidem poetae legem hanc extenderint, et actionem 24 horarum spatio indigentem dramati tribuant. Qua in re Schakespear summum caetera ingenium plurimum deliquit. Actiones enim triginta aut plurium saepe annorum spatio gestas uno persaepe dramate complexus est.

Unitas denique actionis cum epopeja eadem est, iisdemque regulis continetur.

§

Characteres personarum mixti et quidem oppositi placent, quam maxime, ita ut mitis furibundo, placidus impetuoso, prodigo avarus etc. opponantur, et in unam persaepe

472 [Utána áthúzva: necessari]

scenam conveniant. Loquela praesertim et dialogus characteri congruant, nihilque a naturali characterе absonum loquendum detur, personae alieni agendaе.

§

Actionis et declamationis vis in eo constitit, ut spectatori, sermone ac gestu, ita quidem illudat⁴⁷³ actor, ut spectator in media poene actione reali interesse sibi videatur.⁴⁷⁴ Atque hinc tono vocis gestu, cor[114]poris conformationis, ipsoque oris ac faciei habitu personam, quam agit, penitus imitetur.

DE TRAGAEDIA

§

Tragaedia est imitatio actionis heroicae in theatro, quum infelici personae principis fato. – Α τράγος (hircus) et ᾠδή (cantus) dicta, quia nimirum hircus proemium erat ei, qui heroica Bacchi facta optime recitasset.

§

Persona princeps in tragoedia horrorem a crimine, quo⁴⁷⁵ evertitur, et commiserationem cum inbecillitate illa, qua in adversariorum manus incidit, in auditoribus ciere debet. Hinc non nisi actio gravis, personae alicujus virtute, ingenio nobilitate praestantis tragoedia objectum esse potest. Illud proinde animadvertendum non omnino nevo ac vitio omni carere debere heroem tragaediae, propterea quod character hujusmodi a verosimilitudine alienus esset, et praeterea fieri non posset, ut in talis, tantusque adversarios habeat, tam [115] potentes, qui ipsum evertere possent. Neque simul persona princeps scelere aut crimine contaminata tragaedia apta est, propterea, quod juste ac merito adversam patietur, hincque sensus ille commiserationis plurimum imminuitur.

§

Affectus in tragaedia fortes, graves ac vehementes esse oportet, et quia in affectibus hisce persaepe accidit, ut homo incensa imaginatione secum ipse loquatur, monologorum usus in tragaedia frequentior est, ubi tamen cavendum est, ne longiores sint, propterea, quod taedium cieant, et verosimilitudinem laedant, multum enim ex longe loqui in affectu vehementi nervis hominum et pulmonibus nimis molestum foret.

§

Reliquae personae tragaedia ita divisae esse debent, ut altera pars agat contra personam principes, quid propterea *antagonistae* dicuntur. Altera vero pro persona tragica conatus et consilia conjungat, qui vocabulo *protagonistae* audaces.

473 [Utána áthúzva: orator]

474 [Utána áthúzva: contra vero]

475 [Utána áthúzott, olvashatatlan szó.]

[116]

§

Simul tragaediae artificium est, ac illius poena requisitum est illud, ut perpetua consiliorum et moliminum vicissitudine animus spectatoris in perpetua spe anxia, contra vero in metu cum spe affulgente ita retineatur, ut usque ad exitum suspensus teneatur animus. Haec de tragaedia notasse suffecerit, quae tum plene perfecteque secuta est, quando sors personae principis penitus decisa fuerit, postquam decisionem quidquam adere, vitii loco censetur, quod in Oedipo etiam Sophocleo Oedipi regis ejectioni, virginum lamentis ultro adjuventis a criticis notatum est.

DE COMAEDIA

§

Est imitatio actionis ex vita fere quotidiana, qua hominum vitia inritatione quadam satyrica ope ridiculi proponuntur. Actionis ipsius, characterum, aliaeque regulae cum omni dramate generatim [117] comediae conveniunt.

§ *Quid singulare sit comoedia?*

E caeteris dramatum speciebus id peculiare habet comoedia, quod risum moveat, cujus excitandi causa sermone et actione simul exprimerent. Ridiculum contra honestum illud, quo ingenui quique delectantur, existit ex ipso lepido personarum caractere ac festivo dialogi stilo, qua in re mirificum exemplar Terentius reliquit, contra Plautus sordidis, obscoenis plebeisque jocis abundat.

§ *De forma dramatis*

Omne drama quoddam principium involutionis et nodi habere debet, quod *protasis* dicitur, et primo statim in actu incipit. Involutionem ipsam, quae caeteris actibus usque ad ultimam poenae scoenam protenditur, *epitasin* nomen habet, exitum denique seu fortunae conversionem *καταστροφήν* appellant.

§

Actuum numerus antiquitus fixus erat,⁴⁷⁶ nempe non ultra 5 non infra 4 actus drama quoddam ex Horatii lege⁴⁷⁷ habere debebat. Nunc vero ad 3 quoque actus, neque infeliciter drama restringere tentaverunt.

§

Neque scoenarum usus certus est. Hunc omnino ad involutionem requiri solent. Toties vero scoena finitur et nova incipit, quoties persona recedit aut excedit. Plures autem quod 4 personas in scoena colloqui vitiosum est.

476 [Utána áthúzva: hoc]

477 Neve minor neu sit quinto productior actu

fabula, quae posci volt et spectanda reponi... (*De arte poetica*, 189–190.)

§

Scoena nunquam terminatur vere, si absque causa rationabili persona quaedam accedat aut recedat, sic etiam actus non sine gravi causa, quae personas discedere et opus aliquod adparare cogat, vitiose terminatur.

§

Theatrorum publicorum utilitas a multis in dubium vocatur, quod turpes malevolae saepe actiones, pessimique characteres ibi cernantur, at vero quum characteres isti in tragaedia horrorem, in comoedia risum creant, dramata certe vitiorum potius remedia, quam incitamenta videri debent. Hominum characterum atque adeo ἀνθρωπολογικα [?] pulcherrima sunt auxilia, unde patet, quoad culturam gentis cujusque publicam theatra omnino pertinere.

Forrás- és irodalomjegyzék

BALOGH

- 1998 BALOGH Piroska: *Esztétika és irodalom a 18–19. század fordulóján: Schedius Lajos előadása 1801–1802-ből*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102 (1998) 3–4. 459–475.
- 2002 BALOGH Piroska: *Horatius noster. Schedius Lajos Horatius-előadása 1794–1795-ből*. In: *Antik Tanulmányok*, 46 (2002) 297–309.
- 2009 BALOGH Piroska: „...semmiből világokat?...” *Szerdahely György Alajos esztétikai írásainak recepciója: zárványok és kitérés pontok*. In: *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. I. rész Szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor. Bp., MTA ITI, 2009. 28–40.

DEBRECZENI

- 2009 DEBRECZENI Attila: *Az „aesthetica” fogalma és a Magyar Museum programja*. In: *Laokoón*, (2009) 6. sz. http://laokoon.e3.hu/dok/debreczeni_aesthetica.pdf

MARGÓCSY

- 1989 MARGÓCSY István: *Szerdahely György művészetelmélete*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93 (1989) 1–2. sz. 1–33.

SCHEDIUS

- 2005 SCHEDIUS Lajos János: *Esztétika*. In: *Doctrina pulcri: Schedius Lajos János széptani írásai*. Szerk. BALOGH Piroska. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. (*Csokonai Könyvtár: Források* 12.) 33–244.

SZAUDER

- 1971 SZAUDER József: *Az esztétikai tanszék betöltésére kiírt pályázat és kritikái irányzataink 1791-ben*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 75 (1971) 1. sz. 78–106.

SZERDAHELY

- 1778 SZERDAHELY György Alajos: *Aesthetica, sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias et et artes amoeniores*. I–II. Buda, Reg. Universitatis, 1778.
- 1783 SZERDAHELY György Alajos: *Ars poetica generalis ad aestheticam seu Doctrinam boni gustus conformata...* Buda, Reg. Universitatis, 1783.

- 1784a SZERDAHELY György Alajos: *Poesis Dramatica ad Aestheticam seu Doctrinam boni gustus conformata...* Buda, Reg. Universitatis, 1784.
- 1784b SZERDAHELY György Alajos: *Poesis narrativa ad aestheticam seu Doctrinam boni gustus conformata...* Buda, Reg. Universitatis, 1784.
- SZINNYEI
- 1981 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. III. kötet.
- TÓTH
- 1963 TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolútizmus korában (1790–1823)* In: *Magyar Könyvszemle* 79 (1963) 3. sz. 186–213.
- 1987 CSAPODI Csaba, TÓTH András, VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp., Gondolat Kiadó, 1987.
- V. ECSEDY
- 1998 V. ECSEDY Judit: *Rejtett nyomdák*. In: *Iskolakultúra* 8 (1998) 1. sz. 55–62.